

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De draaideurlobby in Nederland

Ozektas-Uysal, Meryem

Citation

Ozektas-Uysal, M. (2023). *De draaideurlobby in Nederland*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3608059>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

2022/2023

De draaideurlobby in Nederland

Ozektas-Uysal, M. (Meryem)

Universiteit Leiden

2022/2023

Colofon

Uitstroompatronen in de draaideurlobby in relatie tot de regulering in het lobbylandschap in Nederland

Meryem Ozektas

Master Bestuurskunde: track *bestuur en advisering*

Februari 2023

Opleidingsinstituut

Universiteit Leiden

Campus Den Haag

Instituut Bestuurskunde

Onderzoeksbegeleider Universiteit Leiden

Professor Arco Timmermans

Student

Meryem Ozektas

M: 0639195260

E-mail: Meryemozektas@gmail.com

Inhoud

Colofon	1
Afkortingenlijst	4
Voorwoord.....	5
Abstract	6
1 Inleiding	8
1.1 Aanleiding.....	8
2 Theoretisch Kader.....	12
2.1 Lobbyen en de draaideurlobby.....	12
2.2 Internationale studies over de draaideurlobby.....	19
2.4 Vergelijkingen in uitstroom	22
3 Onderzoeksopzet.....	29
3.1 Context en wetenschapsfilosofische benadering.....	29
3.2 Onderzoeksstrategie- en ontwerp.....	29
3.3 Afbakening.....	30
3.4 Dataverzameling.....	31
3.4.1 Deelvraag 1	31
3.4.2 Deelvraag 2	34
3.4.3 Deelvraag 3	36
3.4.4 Deelvraag 4	37
3.5 Betrouwbaarheid en validiteit.....	37
4 Resultaten en analyse.....	39
4.1 Deelvraag 1 : type carrierestappen van bewindspersoon, kamerleden en topambtenaren	39
4.1.1 Resultaten bewindspersonen	39
4.1.2 Resultaten kamerleden	41
4.1.3 Resultaten Topambtenaren.....	43
4.2 Deelvraag 2: Omvang draaideurstappen in/net na kabinetten Rutte I, II en III.....	44
4.2.1 Bewindspersoon	44
4.2.2 Kamerleden	45
4.2.3 Topambtenaren	46
4.2.4 Algemeen.....	46
4.3 Deelvraag 3.....	49
4.3.1 Verwachting 1.....	49
4.3.2 Verwachting 2.....	50
4.3.3 Verwachting 3.....	51
4.3.4 Verwachting 4.....	52

4.3.6	verwachting 5	53
4.4	Deelvraag 4.....	54
4.4.1	Huidige regulering met betrekking tot de draaideurlobby	54
4.4.2	Relatie uitstroompatronen met bestaande regulering	57
4.4.3	Uitstroompatronen zonder relatie met huidige regulering	57
5	Conclusie.....	59
Bijlage 1		63
Verwijzingen		71

Afkortingenlijst

ABD: Algemene Bestuursdienst

BVPA: Beroepsvereniging voor Public Affairs

DG: Directeur Generaal

GRECO: Group of States Against Corruption

NGO: Non-Governmental Organization

OECD: Organization for Economic Co-operation and Development (=OESO)

OESO: Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (=OECD)

TS: Transparantie Internationals

SG: Secretaris Generaal

Voorwoord

Na ruim 23 jaar werkzaam geweest te zijn in het onderwijs en mezelf regelmatig afgevraagd te hebben wie welke beslissingen op welke gronden namens ‘ons’ neemt in het Binnenhof, heb ik in 2021 het besluit genomen om de verdieping in besluit- en beleidsvorming op te zoeken via de masteropleiding bestuurskunde, track *Bestuur en Advisering* aan de Leidse Universiteit. Al in de eerste fase van de opleiding raakte ik gefascineerd door de mate van invloed die informele partijen kunnen uitoefenen op de formele besluitvorming. De structuur van dit zogenoemde lobbylandschap was op zichzelf al ingewikkeld genoeg, maar het fenomeen draaideurlobby maakte het nog interessanter dan het al was. Toen de mogelijkheid zich voordeed om via het profielvak *Public Affairs, Stakeholders en Maatschappij* wat verkennend onderzoek te doen naar politici die kort na hun ambtstermijn hun heil in de belangenbehartiging zijn gaan zoeken, heb ik dat gedaan voor mijn paper. Tijdens het schrijven van dat laatste paper, wist ik het zeker, de draaideur in het lobbylandschap in Nederland zou het onderwerp van mijn masterscriptie worden. Zo gezegd zo gedaan.

Mijn speciale dank gaat om te beginnen uit naar mijn gezin. Mijn man en kinderen hebben samen zo ongeveer alles opgevangen wat ik heb thuis laten liggen, zodat ik alle ruimte had om naast mijn baan te werken aan mijn eindscriptie. Hun oneindige geduld, begrip en steun is doorslaggevend geweest bij het succesvol doorlopen van dit traject. Voorts wil ik mijn scriptiebegeleider Arco Timmermans ten zeerste bedanken voor de zorgvuldige, inspirerende begeleiding en constructieve gesprekken, wat heb ik veel geleerd! Tot slot spreek ik mijn dankbaarheid uit richting mijn directeur Maarten van Ogtrop voor zijn onvoorwaardelijke steun en de mogelijkheid die ik heb gekregen om een tweede masteropleiding te volgen.

Note: In deze tekst wordt omwille van de leesbaarheid in de mannelijke vorm naar personen verwezen. Overal waar hij staat, is ook zij bedoeld.
--

Managementsamenvatting

In (inter-) nationale onderzoeken en rapporten van corruptiewaakhonden zoals GRECO, OESO, de Open State Foundation en Transparantie International, wordt het lobbylandschap in Nederland al geruime tijd omschreven als ongrijpbaar en intransparant. Het issue bereikt de politieke agenda vaak na integriteitsschandalen en ondanks spraakmakende moties en initiatiefnota's die de Tweede Kamer herhaaldelijk passeren, lijken echte stappen om de transparantie naar een hoger plan te tillen, uit te blijven. Het verschijnsel draaideurlobby - oud politici, topambtenaren en kamerleden die direct na hun politieke carrière via de draaideur als belangenbehartiger van een particuliere, maatschappelijke of semipublieke organisatie de Haagse wandelgangen inlopen om beleidsvorming te beïnvloeden - gooit in deze extra olie op het vuur. De schijn van belangenverstrengeling, met alle gevolgen van dien voor het publieke vertrouwen, ligt op de loer. Alhoewel er geen empirisch bewijs is voor de daadwerkelijke negatieve effecten van de draaideurlobby op het beleidsvormingsproces in Nederland, is het een gegeven dat het verschijnsel een schadelijk effect heeft op het vertrouwen in de kwaliteit van de besluitvorming in onze democratische rechtsstaat. De huidige regulering omtrent de carrièrestappen van politici, kamerleden en topambtenaren, is vooral symbolisch van aard en niet afdoende om de transparantie en daarmee ook het vertrouwen in de overheid op het gebied van beleidsbeïnvloeding, op een acceptabel niveau te krijgen. Deze studie poogt een bijdrage te leveren aan de discussie over de draaideurlobby door in te zoomen op de uitstroompatronen van kamerleden, bewindspersonen en topambtenaren die een draaideurstap hebben gemaakt. Deze patronen worden vastgesteld via een reeks vergelijkingen. Uit de resultaten worden lessen getrokken ten aanzien van de huidige regulering om vervolgens af te sluiten met een aantal aanbevelingen ten aanzien van vervolgonderzoek.

Abstract

In (inter-) national surveys and reports by European corruption watchdogs such as GRECO, OECD and Transparency International, the lobbying landscape in the Netherlands has long been described as non-transparent and uncontrollable. The issue often reaches the political agenda after integrity scandals, and despite high-profile motions and initiative policy documents passing the House of Representatives, real steps to take transparency to the next level seem to be lacking. The phenomenon of the revolving door lobby, former politicians, top officials and members of parliament who, immediately after their political careers, walk through the revolving door as a representative of the interests of a private, social or semi-public organization into the corridors of The Hague in order to influence policy-making, throws additional fuel on the fire in this regard. The appearance of conflicts of interest, with all its consequences for public trust, lurks. Although there is no empirical evidence

for the actual negative effects of the revolving door lobby on the policy-making process in the Netherlands, it is a given that the phenomenon has a damaging effect on trust in the quality of the democratic constitutional state. The current regulations regarding the career paths of politicians, members of parliament and top civil servants, are mainly symbolic in nature and not sufficient to bring transparency and thus confidence in the government in the field of influencing policy to an acceptable level. This study attempts to contribute to the discussion of the revolving door lobby by zooming in on the outflow patterns of members of parliament, ministers and top officials who have made a revolving door move. These patterns are identified through a series of comparisons. Lessons are drawn from the results regarding current regulation before concluding with a series of recommendations regarding follow-up research.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Uit onderzoek van de Open State Foundation in samenwerking met de Volkskrant blijkt dat ongeveer 35% van alle bewindslieden en kamerleden die tussen 2012 en 2021 werkzaam waren in het Binnenhof, inmiddels een baan in de belangenbehartiging heeft aangenomen (Dekker, Korteweg, & Verwiel, 2021). In 2016 lag dit percentage nog op 25% (Kooistra, Korteweg, & Huisman, 2016). Volgens sommige studies zijn deze percentages zijn redelijk vergelijkbaar met de draaideurstappen in de Verenigde Staten (Coen & Provost, 2022; LaPira & Thomas, 2014). Tegelijkertijd spreekt men in andere onderzoeken ten aanzien van de Verenigde Staten van hogere percentages. Zo zou meer dan de helft van de vertrekkende politieke medewerkers sinds 2000 een baan aangenomen hebben bij lobbybedrijven (Tylltrom, 2019).

Politici die net na hun politieke carrière als lobbyist aan de slag gaan in de semipublieke sector, bij maatschappelijke organisaties of particuliere ondernemingen, is dus in Nederland, maar ook internationaal, een vrij gangbaar fenomeen. Desondanks lijkt deze zogenoemde draaideurlobby een redelijk onwenselijk verschijnsel. De politieke en maatschappelijke afkeuring van de draaideurpraktijk blijkt o.a. uit de overwegend negatieve media-aandacht voor het verschijnsel na integriteitsschandalen (Korteweg & Dekker, 2022; Trouw, 2021; Van Soest, 2021; Bouwmeester en Oosenburg, 2016). Bewindspersonen en kamerleden die hun professionele netwerk, inhoudelijke dossierkennis en/of kennis over politieke besluitvormingsprocessen gebruiken in de wereld van belangenbehartiging, krijgen de publieke wind van voren. Geluiden over de schijn van belangenverstrengeling, het risico op netwerkcorruptie, de kans op ongelijke toegang tot politieke kringen en het hiermee samenhangende vertrouwen in de kwaliteit van de besluitvorming in de democratische rechtsstaat, voeren de boventoon in de discussie over de draaideur (Kooistra, Korteweg, & Huisman, 2016; Drijver, 2016). Enkele spraakmakende voorbeelden uit de recente geschiedenis zijn bijvoorbeeld Bart de Liefde (VVD) die een topbaan bij Uber heeft aangenomen, Camile Eurlings (CDA) wiens politieke profiel hem geschikt maakte voor een bestuurspost bij KLM en Jack de Vries (CDA) die aan de slag ging bij Joint Strike Fighter, zijn favoriete gevechtsvliegtuig. Een redelijke spraakmakende casus uit kabinet Rutte III betreft Cora van Nieuwenhuizen (VVD), oud-minister van Economische Zaken en Klimaat en daarvoor minister van Infrastructuur (Trouw, 2021). Van Nieuwenhuizen besloot in augustus 2021 - toen nog minister - de overstap te maken naar de branchevereniging Energy-Nederland (NOS, 2021) waar ze als dure lobbyist is aangesteld (Korteweg, 2021).

Nationale en internationale corruptiewaakhonden die pleiten voor betrouwbare overheden zoals de Organisatie voor Economische Ontwikkeling en Samenwerking (OECD- ilibrary, 2021), Transparency

International Nederland (Beduin, 2015), Open State Foundation (OSF, 2022), Beroepsvereniging voor Public Affairs (BVPA, 2022), Europese Commissie (Abels, 2022) en GRECO (Council of Europe, 2021), stellen dat Nederland al jaren achterloopt op het gebied van transparante lobbypraktijken en de regulering van de draaideurlobby (Transparency International Nederland, 2021). Besluit- en beleidsvormingsprocessen rondom lobbyactiviteiten in Haagse kringen is onvoldoende volgbaar. Uit recent onderzoek van OESO blijkt dat daar waar Oostenrijk, Duitsland, Ierland, Frankrijk en Spanje de transparantie en registratie van lobbyactiviteiten hoog op de agenda hebben staan, Nederland net iets beter dan bijvoorbeeld Noord-Korea of Yapan scoort (OESO, 2020). Het negatieve imago van het lobbylandschap in algemene zin en de draaideurlobby in het bijzonder, is fascinerend vanwege de beperkte empirische kennis over het fenomeen. Casuïstiek, incidentele onderzoeken vanuit de media en rapporten van internationale corruptiewaakhonden zoals hierboven genoemd, zijn doorslaggevend bij de beeldvorming, maar het wetenschappelijk fundament voor daadwerkelijke negatieve effecten ontbreekt. Ook in dit onderzoek wordt er geen meting gedaan naar het effect van draaideurlobbyisten op de beleidsuitkomsten, noch wordt er een pleidooi gehouden voor het elimineren van de draaideurlobby als verschijnsel uit het lobbylandschap. Deze studie poogt een bijdrage te leveren aan de discussie over de carrièrestappen van politici en topambtenaren, door patronen in draaideurstappen van politici en ambtenaren in relatie te brengen met de huidige maatregelen.

Probleemstelling

De draaideurlobby wordt geassocieerd met de schijn van belangenverstrengeling, het gevaar op netwerkcorruptie en een ongelijk speelveld. En dit alles tegen de achtergrond van een lobbylandschap dat door nationale en internationale corruptiewaakhonden wordt getypeerd als intransparant en ongrijpbaar. Bewindspersonen, kamerleden en topambtenaren die net na hun politieke carrière weer terugkeren in de Haagse wandelgangen om de belangen van hun nieuwe werkgever te behartigen, worden gezien als leden van de *old-boys&girls-network* die, in tegenstelling tot hun collega's zonder politieke ervaring, toegangsprivileges en inhoudelijke en/of procedurele kennisvoorsprong hebben (Coen & Provost, 2022). Formele en informele contacten tussen *de usual suspects*, geeft automatisch ruimte voor uitsluiting en maakt het systeem ondoordringbaar voor nieuwkomers. Fraussen en Braun (2018) bevestigen dit beeld door te stellen dat een kleine 20 partijen het lobbylandschap in Den Haag domineren en daarmee de diversiteit aan en entree van nieuwelingen tegenhouden. Meerdere stakeholders vanuit de media, wetenschap, politiek en internationale gremia onderstrepen de behoefte aan aangescherpte regels op lobbypraktijken en daarmee ook op de draaideurlobby. Tegelijkertijd verwijst Van Schendelen (2018) ook naar anticorruptie onderzoekers zoals European Research Centre for Anti Corruption and State-building (ERCAS, 2017) die aangeven dat internationaal gezien ook

landen met een mooie set aan regels, bedroevend slecht kunnen scoren om op integriteit en transparantie. In dat soort gevallen schort het aan de kwaliteit van de regulering en toezicht.

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

Wat is het percentage van de carrièrestappen van bewindslieden, topambtenaren en kamerleden in de periode van de kabinetten Rutte I, II en III dat als draaideur kan worden aangemerkt, zijn hier patronen aan te wijzen en welke lessen kunnen hieruit getrokken worden voor de regulering van de carrièrestappen van deze groepen?

De deelvragen luiden als volgt:

- 1. Welke carrièrestappen hebben bewindspersonen, kamerleden en topambtenaren in de periode van de kabinetten Rutte I, II en III gemaakt, kijkend naar de uit- en doorstroom tijdens en na elke kabinetsperiode?***
- 2. Hoeveel van deze carrièrestappen kunnen worden aangemerkt als ‘draaideur’?***
- 3. Welke patronen zijn aan te wijzen als we de draaideurstappen onder bewindspersoon, kamerleden en topambtenaren met elkaar vergelijken?***
- 4. Wat is de stand van zaken ten aanzien van de maatregelen die betrekking hebben op de draaideurlobbypraktijken in Nederland en hoe staan die in relatie met de resultaten van deelvraag 3.***

Relevantie

Het verschijnsel van de draaideur is in Nederland niet vaak en systematisch gemeten, maar de beeldvorming is, zoals in de aanleiding omschreven, aantoonbaar negatief. De bescheiden data die wel beschikbaar zijn op het gebied van de draaideurlobby in Nederland, lijken vooral een aangelegenheid voor de media en de hierboven genoemde anticorruptie-organisaties zoals Transparantie International, Open State Foundation, OESO en GRECO te zijn. De bestaande cijfers zijn vooral gericht op de omvang van het fenomeen (Boersema, 2021), het gebrek aan strakke regulering lobbylandschap (Beduin, 2021) en het ontbreken van transparantie in het Nederlandse lobbylandschap (Dekker, 2021). Een systematisch verkennend onderzoek naar de uitstroom van politici en kamerleden richting de belangenbehartiging is er deels, maar legt de vooral de focus op waar de draaideurlobbyisten zijn terecht gekomen en niet op een vergelijking tussen de groepen (Dekker, Korteweg, & Verwiel, de Volkskrant, 2021). Daarbij heeft men zich tot op heden overwegend gefocust op bewindspersonen en kamerleden. Topambtenaren zijn buiten beschouwing gelaten. En dat terwijl juist top- en beleidsambtenaren vaak op zo een functie zijn gepositioneerd vanwege hun deskundigheid op het gebied van het beleidsterrein van hun minister (Prodemos, 2022). Een draaideurlobbyist die de rijksoverheid verlaat als topambtenaar en meteen via de draaideur weer naar binnen loopt als belangenbehartiger of bestuurder, heeft dus mogelijk meer dossier-, beleid- en procedurele kennis dan een relatief tijdelijke minister of staatssecretaris.

Tot slot, de beïnvloeding van beleidsmakers in ons lobbylandschap wordt in nationale en internationale rapporten omschreven als ongrijpbaar en intransparant. Dit heeft effect op het vertrouwen van de burger op de besluitvorming binnen de overheid. In een setting waarin het vertrouwen in de Nederlandse overheid in algemene zin afnemende is, is een onderzoek naar de draaideurstappen van politici en topambtenaren in relatie tot de huidige regulering meer noodzaak dan luxe.

2 Theoretisch Kader

In de eerste twee paragrafen van dit hoofdstuk worden benaderingen en gebruikte concepten in onderzoek naar de lobbypraktijk in Nederland besproken. Vanaf paragraaf 3 wordt het verschijnsel belicht aan de hand van verschillende internationale studies. Tot slot wordt in paragraaf 4 de basis gelegd voor deelvraag 3, door op grond van de discussie in Nederland toe te schrijven naar een reeks explorerende verwachtingen.

2.1 Lobbyen en de draaideurlobby

Om de ophef omtrent de draaideurlobby goed te begrijpen, is het zinvol om de *kernactiviteit* van de beroepsbeoefenaar goed in beeld te krijgen. De kernactiviteit is *lobbyen* en de beroepsbeoefenaar in deze is de *lobbyist*, een aanduiding die van oudsher een negatieve connotatie heeft (Timmermans & Kerkhoff, 2018) en waar tegenwoordig wat minder offensieve alternatieven voor zijn bedacht zoals *public affairs manager*, *corporate communication officer* of *public affairs consultant* (Timmermans et al., 2019). Emeritus hoogleraar politicologie aan de Erasmus Universiteit Van Schendelen (2018) definieert lobbyen beschrijvend, waarderend en analytisch. *Beschrijvend* verwijst hij naar de definitie van lobbyen van de Europese Commissie en het Europees parlement ‘*alle activiteiten die erop zijn gericht de beleidsvorming, beleidsuitvoering of besluitvorming van de formele autoriteiten te beïnvloeden*’, de essentie van lobbyen is in deze betekenis beïnvloeden. *Waarderend* raakt van Schendelen het beeld van de lobbyist in de media als zijnde een mogelijk corrupte, onzichtbare voetjeswerkman of-vrouw die in ondoorzichtige achterkamers zaken aftikt met politici, kamerleden of ambtenaren. *Analytisch* gezien beschouwt hij lobbyen niet als een op zichzelf staande oorbare of onoorbare activiteit. De omstandigheden gedurende het proces waarin belangenbehartigers formele beleidsmakers beïnvloeden, bepalen of dat lobbyen de maatschappij wel of niet ten goede komt. Van Schendelen stelt dat in een transparant systeem, waarbij ingebouwde checks and balances en sociale controle zijn opgewassen tegen de egoïstische aard van de mens, lobby zelfs kan bijdragen aan een betere democratie. Daarbij maakt hij onderscheid tussen domme en intelligente lobbyisten. De effectiviteit van de lobby hangt samen met de massa en informatie. Deze twee variabelen bepalen de intelligentie en daarmee ook de effectiviteit van de lobbypraktijk: $E = MI^2$. Het probleem in Nederland is dat het al jaren ontbreekt aan transparantie en openheid. Daarbij ontbeert het volgens van Schendelen aan kwalitatieve regulering en dat levert op dat er nauwelijks sprake is, of kan zijn, van sancties of handhaving als het gaat om integriteitskwesaties zoals omkoping, chantage, vriendjespolitiek of andere vormen van onacceptabele lobbyactiviteiten. Korteweg (2018) omschrijft lobbyen simpelweg als ‘eenzijdige informatievoorziening om beleidsvorming te beïnvloeden’ en legt de nadruk op de onmeetbare omvang van de beoefenaars en niet te af bakenen grenzen van

lobbyactiviteiten. Iedereen behartigt belangen bij iedereen, de ontvangers worden soms ineens brengers, er is geen eenduidige functietitel, er is geen sprake van toezicht op een afgebakende set aan activiteiten en al deze bomen creëren lobbyblindheid in het bos. Private ondernemingen, koepel- en brancheorganisaties, burgers via grassroots, NGO's, semioverheden en allerlei andere instanties lopen ongehinderd de deuren plat in het Binnenhof en niemand houdt bij welke deals waar, door wie en voor wiens belangen worden afgesloten. Fraussen & Braun (2018) definiëren in *De lobby aan banden* de lobbypraktijk als zijnde het proces van belangenbehartiging waarbij de mate waarin (semi-) groepen of individuen namens maatschappelijke organisaties of bedrijven in staat zijn om zich te mobiliseren en dusdanig politiek strategisch gedrag te vertonen, dat hun inspanning (input) daadwerkelijk het verloop (proces) en de uitkomst (output) van de publieke besluitvorming beïnvloedt. Het succes hangt dan af van de beleids- en organisatiecapaciteit van de brenger van de boodschap, dus de lobbyist moet in staat zijn om de informatie op het juiste moment bij de juiste ontvanger te brengen en precies op dat moment ook voldoende draagvlak vanuit de achterban organiseren. De positieve inslag in deze omschrijving onderstreept enerzijds het belang van belangenbehartiging voor een gezonde democratie. Anderzijds benadrukken ook Fraussen & Braun de mogelijke negatieve externe effecten van de lobbypraktijk. Zij beklemtonen dat er betere regulering en transparantie nodig is ter voorkoming van een ongelijk speelveld, ondoorzichtige besluitvorming, de schijn van belangenverstrengeling of zelfs corruptie.

¹De wetenschap telt nog talrijke andere, vergelijkbare, definities voor lobbyen. *'Het informeel beïnvloeden van informele besluitvorming'* (Van Venetië & Luikenaar, 2013, Korsten, 2009) is een vrij duidelijke omschrijving die de essentie van de activiteit weergeeft. De Beroepsvereniging voor Public Affairs heeft het over *'het strategisch proces van inspelen op politieke besluitvorming, op veranderingen in de maatschappij en in de publieke opinie, die van invloed zijn op de eigen organisatie'*. Van Drimmelen (2013) definieert op zijn buurt lobbyen als zijnde de *'de professionele en transparante belangenbehartiging waarbij de eigen organisatie doorlopend wordt betrokken bij politieke en maatschappelijke besluitvormingsprocessen'*.

Timmermans en collega's (2019) maken in *Public affairs in maatschappelijk perspectief* onderscheid tussen lobbyen en *public affairs management* vanwege negatieve connotatie die hangt aan het begrip lobby en professionele lading en diepgang die de term public affairs met zich meebrengt. Echter, in dit

¹ De opgesomde definities in deze alinea komen rechtstreeks uit het boek *Public affairs in maatschappelijk perspectief* (Timmermans et al, 2019)

onderzoek hanteren we de definitie van Timmersmans voor ‘public affairs’ als zijnde de definitie voor ‘lobbyen’:

Het repertoire aan systematisch voorbereide activiteiten dat wordt ingezet om het beleidsproces en de eigen maatschappelijke positie te beïnvloeden.

Deze keuze heeft vooral te maken met de context van de problematiek omtrent de draaideurlobby, hier komen we later op terug. Voor nu is het goed om te weten dat het gaat om de klemtoon in deze definitie. Deels vergelijkbaar met die van Van Schendelen, stelt Timmermans dat het denkwerk, de systematische voorbereidingen van activiteiten - waarbij data- en informatie verzameling essentieel zijn - en de eigen maatschappelijke positie in ogen van de massa, doorslaggevende succesfactoren zijn. Zonder degelijke voorbereiding, kennis van en inzicht op zaken, een doorrekening van de gevolgen van de genomen besluiten en de juiste communicatie omtrent deze consequenties, is een lobbyist slechts een loopjongetje waar niemand naar omkijkt.

De paradox van de lobby

De lobbypraktijk herbergt, zoals hierboven blijkt, in de meeste studies redelijk negatieve connotaties (Van Schendelen, 2018; Korteweg, 2018; Fraussen en Braun 2018, Timmermans et.al, 2019). Soms wordt lobbyen geassocieerd met onguere, onnavolgbare en onoorbare besluitvormingsprocessen vanwege de mist die hangt in het Haagse lobbycircuit. Wie is nou wel belangenbehartiger en wie niet? Wanneer hebben welke politici met welke lobbyisten waar afgesproken om het over welke onderwerpen te hebben en welke besluiten zijn op basis van die gesprekken genomen ten aanzien van de beleidsvorming?

Samenvattend wordt het lobbylandschap in het Haagse getypeerd als een verre van transparant en toegankelijk netwerk waar scherpere regulering op moet komen (BVPA, 2022; Abels, 2022; Council of Europe, 2021; Transparency International Nederland, 2021)

Even goed wordt, door zowel de wetenschap als de politiek, ook het belang en de onmisbaarheid van de lobbypraktijk aangekaart. Belangenbehartiging is een onontbeerlijk onderdeel van de democratische rechtsstaat. De overheid maakt en operationaliseert beleid voor burgers en voor de legitimering van dit proces is veelvuldig contact met belangenbehartigers noodzakelijk. Enerzijds voor de variatie in informatievoorziening, anderzijds voor het democratische gehalte van het beleidsvormingsproces (Crepaz, 2020; Timmermans et al, 2019; Bouwmeester & Oosenburg, 2016; Fraussen & Braun 2018; Timmermans & Kerkhoff, 2018; Van Schendelen, 2018). Voor het stukje legitimering dient de positie van de belangenbehartiger vanuit de maatschappelijke bril wel in acht genomen te worden. Organisaties zoals Greenpeace, de VO-raad of vakbonden doen het, vanuit dit punt gezien, beter dan bijvoorbeeld de Shell, Tatasteel of de particuliere bankwezen.

De draaideurlobby

Nu het begrip *lobbyen* is geconceptualiseerd, kunnen we de relatie leggen met de *draaideurlobby*. Timmermans & Kerkhoff (2018) omschrijven de draaideurlobbyist als zijnde ministers, staatssecretarissen, kamerleden en topambtenaren die net na hun vertrek uit Den Haag belangen komen behartigen bij hun ex collega's. *Met een andere pet op betreden voormalig publieke of ambtelijke functionarissen zo weer de politieke en bestuurlijke arena op hetzelfde beleidsterrein, maar nu als lobbyist voor een private of maatschappelijke organisatie* (Timmermans & Kerkhoff, 2018). Draaideurlobbyisten hebben dus regelmatig contact met beleidsmakers om de belangen van hun nieuwe werkgever te behartigen. Dit contact is mogelijk vanwege het voorheen opgebouwde netwerk en de opgedane dossier- en/of procedurele kennis binnen de overheid (Lapira & Thomas 2012; Strickland, 2019; Timmermans et.al, 2019). Een voormalige topambtenaar of bewindspersoon weet namelijk precies op welke cruciale momenten wat voor soort informatie via welke kanalen bij de ontvanger moet komen. Het controversiële aan de praktijk van de draaideurlobby is om mee te beginnen de inhoudelijke en/of procedurele kennisvoorsprong die een draaideurlobbyist heeft op zijn collega lobbyisten zonder politieke ervaring. De beroepsgroep van belangenbehartigers opereert hierdoor in een ongelijk speelveld. Daarbij heeft de draaideurlobbyist ook nog een politiek netwerk dat hem kan voorzien van een makkelijke toegang tot de wandelgangen in het Binnenhof (Timmermans & Kerkhoff, 2018; Bovend'Eert, 2018), een privilege waar de gemiddelde buitenstaander geen beroep op kan doen. Timmermans en Kerkhoff hebben het in deze over *de gesloten praktijk van informeel overleg en belangenbehartiging in de polderdemocratie waarin posities en privileges worden 'gereserveerd' en het vertrouwde netwerk in stand blijft*. Dit roept vragen op over de integriteit en legitimiteit van het systeem en het democratisch gehalte waarop besluitvorming in politieke kringen plaatsvindt. Het gaat zover dat men het heeft over *een karteldemocratie*, een politieke arena waarin er een elitaire samenwerking plaatsvindt tussen gevestigde partijen ondanks hun botsende partijbeginselen (van der Kolk, 2001; Lijphart, 1969; Thomassen, 1971) en schaduwmacht, dus onzichtbare belangen die de democratie in Nederland ondermijnen (Braun, 2022; Korsten, 2009). Timmermans en Kerkhoff (2018) beargumenteren dat de discussie over de draaideur de nodige aandacht verdient vanuit de wetenschap en politiek, vanwege het empirische bewijs dat het verschijnsel afbreuk doet op het vertrouwen in de democratie. Even goed stellen zij dat er, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Verenigde Staten, in Nederland nauwelijks onderzoek is gedaan naar de daadwerkelijke negatieve effecten van de draaideurlobby. Zodoende zou

het volledig willen bestrijden van het fenomeen ongegrond zijn. In plaats daarvan zou de regulering meer gericht moeten zijn op openheid en rechtmatigheid, *alleen op die manier kan tegemoet worden gekomen aan de kritiek dat de draaideur een met privileges gezegende toegangsroute is tot een voor anderen gesloten elitair systeem waarin een 'old boys&girls network' de touwtjes in handen heeft.*

Timmermans & Kerkhoff (2018) stellen verder dat het voor een normatieve benadering noodzakelijk is om het verschijnsel draaideur duidelijk en afgebakend te definiëren. Zo kan het best zijn dat zittende bewindspersonen, politici of toebambtenaren nevenfuncties hebben, die ook de schijn van belangenverstrengeling opleveren, maar dat zijn geen draaideurlobbyisten. Een draaideurlobbyist verlaat de politiek, gaat aan de slag bij een particuliere onderneming of maatschappelijke organisatie en komt vervolgens via de draaideur weer naar binnen om invloed uit te oefenen op de beleidsvorming binnen de overheid. Timmermans en Kerkhoff (2018) hebben het nadrukkelijk over volgtijdelijke carrierestappen en dus niet functiestapelen. Hun brede definitie voor de draaideur wordt, op de variabelen *woordvoerders, spindoctors en politieke assistenten* na, geoperationaliseerd in dit onderzoek en luidt als volgt:

Alle gevallen waarin vanuit het openbaar bestuur (politici en ambtenaren, maar ook woordvoerders, politieke assistenten en 'spindoctors') de loopbaan kort (maximaal twee jaar) of meteen na het verlaten van het openbaar bestuur, wordt voortgezet als belangenbehartiger. Bij de uitoefening van de nieuwe functie wordt veelvuldig contact met het openbaar bestuur onderhouden voor de behartiging van de belangen van de nieuwe werkgever. De nieuwe functie kan in de profit- of de non-profitsector liggen en de overstap kan op hetzelfde beleidsterrein liggen of daarbuiten. Daarbij maakt het niet uit of het om formele belangenbehartiging gaat of om bestuursfuncties waarbij belangenbehartiging tot de taken en verantwoordelijkheden behoort.

Fraussen & Braun (2018) definiëren draaideurlobbyisten als zittende of net afgetreden politici die hun carrière vervolgen in het bedrijfsleven. Aanvullend op de hiervoor genoemde informatie-, toegang-, en netwerkprivileges, problematiseren zij de draaideurstap o.a. vanwege het risico op afhankelijkheid of partijdigheid nog tijdens de ambtsperiode. Het kan immers verleidelijk zijn om in de laatste periode van je ambtstermijn alvast wat beleid in het voordeel van je potentiële toekomstige werkgever vorm te geven. Kijkend naar de draaideurvoorbeelden waar Paul Bovend'Eert (2018) aan refereert in zijn studie over de mate waarin de huidige integriteitsregeling voor politici, vanuit een wettelijk kader gezien, afdoende is, raken Fraussen en Braun (2018) een relevant punt van aandacht. Zo werd minister Maxime Verhagen direct na zijn politieke carrière adviseur voor VDL (het bedrijf dat tijdens zijn ambtsperiode Nedcarconcern overnam), ging oud staatssecretaris van defensie Jack de Vries de belangen behartigen van The Joint Strik Fighter (een project waar hij als bewindspersoon nauw bij betrokken was), accepteerde minister Zalm van Financiën een respectabele positie bij de ABN-AMRO en maakte oud kamerlid Pieter Duisenburg (portefeuillehouder Hoger Onderwijs) een overstap naar de VSNU, Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten. Alleen al de schijn dat deze mensen in de laatste fase van hun carrière bij de overheid gehandeld zouden kunnen hebben in het voordeel van hun toekomstige opdracht- of werkgever, is een verontrustende gedachte voor de buitenstaander. Daarnaast onderstrepen ook Fraussen & Braun (2018) het risico op netwerkcorruptie en informatievoorsprong als het gaat om draaideurlobbyisten in relatie tot belangenbehartigers die minder bekend zijn met het Haagse circuit.

De draaideurlobbyist geniet namelijk de zogenaamde concurrentievoordelen vanwege de recente politieke werkomgeving. Deze situatie wordt nog bedenkelijker als de lobbyist ook nog eens de belangen behartigt van een private onderneming of bijvoorbeeld particuliere bank. De kennis die opgedaan is een publieke functie, wordt dan ingezet voor individuele en/of private belangen. Dit levert weer belangenverstrengeling op omdat deze vorm van lobbyen per definitie niet de maatschappelijke belangen behartigt.

Paul Bovend'Eert (2018) bekijkt de draaideur vanuit een constitutioneel kader en bespreekt in zijn studie over de integriteitsregels voor ministers die draaideurstappen richting de particuliere sector maken, de grondwettelijke bezwaren die betrekking op het verschijnsel. Hij stelt o.a. vast dat de regulering omtrent de draaideurlobby aanscherping behoeft, omdat de huidige regels en wetten veel ruimte over laten voor een persoonlijke interpretatie van noodzakelijke ambtelijke integriteitsgrenzen. Bovend'Eert (2018) legt de focus in zijn pleidooi voor scherpere regulering op het risico op de schending van de ambtseed. O.a. *de belofte van zuivering en de trouw aan de Grondwet*, komen in het geding, omdat een bewindspersoon nog tijdens zijn ambtstermijn al kan handelen in het voordeel van

zijn toekomstige werkgever. Daar de genoemde beloftes gestoeld zijn op de gedachte dat een minister te allen tijde en onvoorwaardelijk onafhankelijk handelt vanuit een volledig objectieve mindset, kan de schijn van subjectiviteit en belangenverstrengeling reden geven tot serieuze zorgen. Het zou immers een ambtsmisdrijf zijn, als het moedwillig partijdig handelen van een zittende minister hard gemaakt zou kunnen worden. Dit nog los van de geheimhoudingsplicht waar hoog gepositioneerde overheidsfunctionarissen zich ook aan moeten houden. Het is alleen lastig bewijzen dat een draaideurlobbyist daadwerkelijk de geheime informatie die hij tot zijn beschikking heeft gehad, inzet in de lobbystrategie van zijn nieuwe werkgever. Bovend'Eert onderstreept tot slot de onvermijdelijke consequentie van dit lobbylandschap ten aanzien van het publieke vertrouwen in de overheid.

Kenmerkend aan de draaideur is de tweerichtingsverkeer die er kan plaatsvinden, dus het werkt twee kanten op. Oud bewindspersonen, topambtenaren en kamerleden kunnen lobbyist worden, maar andersom kunnen voormalige lobbyisten of grote namen in het bedrijfsleven of binnen branche-, koepel-, of maatschappelijke organisaties ook de politiek ingaan (Luechinger & Moser; Tyllstrom, 2019, Coen & Provost, 2022; Timmermans & Kerkhoff, 2018; Timmermans et al., 2019).

De paradox van de draaideurlobby

De draaideurlobby wordt vaak in een adem uitgesproken met belangenverstrengeling en gebrek aan politieke integriteit. De perverse financiële prikkel die een rol kan spelen bij een carrierestap richting de draaideur, krijgt ook de nodige aandacht (Coen & Provost, 2022). Anderzijds benoemen de meeste wetenschappers ook voordelen die het fenomeen met zich mee kan brengen. Vertrekkende politici zijn namelijk bekend met het speelveld en juist zij weten hoe ze beleidsmakers kunnen beïnvloeden om de belangen te vertegenwoordigen van bedrijven, maatschappelijke organisaties en de non-profit sector. En vooral deze lobbyisten zijn zinvol om in te zetten omdat zij uit eigen ervaring weten welke zinvolle informatie nodig is bij het opzetten van een realistisch wetsontwerp of beleidsstuk. De ervaring van de draaideurlobbyist kan dus nuttig zijn het besluitvormingsproces (Coen & Provost, 2022; LaPira & Thomas, 2012). Voor de ontvanger kan een draaideurlobbyist in die zin heel handig zijn. De brenger van boodschap komt namelijk uit 'het netwerk' en weet hoe het reilt en zeilt bij besluitvormingsprocessen. Hij zal zich mogelijk realistischer opstellen dan een lobbyist die alleen voetjeswerk komt doen en zijn of haar huiswerk niet op orde heeft.

Dit nog los van het feit dat een stap richting de draaideur soms ook uit nood wordt geboren en niet per definitie een opportunistische carrièreswitch hoeft te zijn. Prominenten in het Haagse circuit komen na hun carrière bij de rijksoverheid niet altijd even makkelijk aan een nieuwe baan die niets te maken heeft kennis en ervaring. Dit is begrijpelijk omdat ook zij in een sollicitatieproces geselecteerd worden op basis van hun ervaring en nut voor de organisatie ten aanzien van een bepaald thema. Dus als ze

volledig iets anders willen doen dan waar ze al die tijd mee bezig zijn geweest, wordt de kans op slagen in de arbeidsmarkt erg klein (Timmermans et al, 2019; Fraussen & Braun, 2018).

2.2 Internationale studies over de draaideurlobby

Het verschijnsel draaideurlobby is in internationale studies op verschillende manieren bekeken, omschreven en beoordeeld. Een van de bevindingen, gebaseerd op een onderzoeksperiode van 20 jaar in 50 staten, is dat de (toegevoegde-) waarde van de draaideurlobbyist dalende is (Strickland, 2019). Strickland beargumenteert, net als zijn collega's in Nederland, dat draaideurlobbyisten aantrekkelijk zijn vanwege hun politieke kennis en netwerk. Hij voegt toe dat het relatief snelle verloop van bewindspersonen en congresleden in het politieke landschap op twee manieren kan zorgen voor minder aantrekkingskracht of vraag naar draaideurlobbyisten. Allereerst hangt de toegevoegde waarde van draaideurlobbyisten hangt sterk af van de band met zijn voormalige collega's, departement of ministeries. Deze nauwe band met nog zittende oud collega's, geeft hen de mogelijkheid om via die weg beleid te beïnvloeden in het voordeel van hun huidige klanten. Veel verloop van personeel in de voormalig overheidsomgeving, betekent dat de toegevoegde waarde van de lobbyist ook daalt omdat hij de connectie verliest met de wereld van beleidsmakers (Strickland, 2019). Daar komt bij dat veel verloop van beleidsmakers ook nog kan leiden tot meer potentiële draaideurlobbyisten in de markt (Lapira & Thomas 2012; Strickland, 2019). Hoe meer aanbod, hoe meer keuze er is voor de klant. Andersom betekent dit ook: hoe stabielere de beleidsomgeving binnen de overheid, hoe minder potentiële draaideurlobbyisten die naar buiten gaan. De vraag draaideurlobbyisten kan overigens variëren afhankelijk van de beweging in wetgeving: *hoe vaker wetten gewijzigd of toegevoegd worden, hoe vaker er ruimte is om beleid te beïnvloeden en hoe vaker er behoefte ontstaat aan actoren die dat kunnen doen* (Strickland, 2019). Daarbij onderschrijft Strickland de gedachte dat draaideurlobbyisten de meest invloedrijke en tevens duurste lobbyisten zijn en verwijst in deze naar studies van Baumgartner et al. (2009) en LaPira & Thomas (2017). Zo ontdekten Baumgartner et al. (2009) in een grote steekproef van wetsvoorstellen begin jaren 2000 dat belangengroepen die wel draaideurlobbyisten in dienst hadden, succesvoller waren dan belangengroepen die geen draaideurlobbyisten hadden ingehuurd. LaPira & Thomas (2017) hebben op hun beurt in 2017 vastgesteld dat personen met nodige connecties en kennis die wetgevende ervaring oplevert, een hogere premie voor hun diensten ten opzichte van andere lobbyisten zie kregen, omdat hun effectiviteit ten aanzien van beleid beïnvloeding groter was dan collega's zonder ervaring in wetgeving.

LaPira & Thomas (2012) omschrijven de praktijk van de draaideurlobbyist verder als contractueel en divers. Uit hun onderzoek van 2012 - naar het verband tussen eerdere overheidservaring en de bekendheid van lobbyisten met kwesties - blijkt, dat de meeste draaideurlobbyisten die het Capitol Hill

in en uit lopen, actief zijn op meerdere beleidsterreinen. Het Capitol Hill is als het ware het Binnenhof van de Verenigde Staten. Dankzij hun ervaring binnen de overheid hebben de draaideurlobbyisten inhoudelijke kennis, maar ook beleidsmatige, procedurele en politieke vaardigheden ontwikkeld (Lapira & Thomas, 2012; Baumgartner et al., 2009). Dit in tegenstelling tot hun collega lobbyisten zonder politieke ervaring. Die zijn meestal inhoudelijk gespecialiseerd of vanuit hun idealen betrokken bij een specifiek en afgebakend beleidsterrein. LaPira & Thomas (2012) beklemtonen verder dat uit hun studies blijkt dat de meeste draaideurlobbyisten belangrijke inhoudelijke en procedurele informatie leveren aan de machthebbers zonder daarbij fundamentele wettelijke en ethische gedragscodes te overtreden. Zij beargumenteren dus dat inhoudelijke expertise en/of procedurele kennis niet per se beschadigend hoeft te zijn. Net als Bovend'Eert (2018) onderstrepen zij wel het belang van openbaarheid over wie de opdrachtgever is, welke belangen er spelen en wat deze dynamiek oplevert voor de beleidsvorming. LaPira & Thomas (2012) citeren een collega onderzoeker als het gaat om de goede, en vaak ook ongevaarlijke, samenwerking tussen beleidsmakers en draaideurlobbyisten: *'De hechte relatie tussen beleidsmakers en lobbyisten zou hen bijna directe collega's maken, ware het niet dat lobbyisten niet door de overheid worden betaald'* (Heinz et.al, 1993).

Baumgartner et al. (2009) gaan nog een stap verder en stellen dat de draaideur significant is voor het voorspellen van beleidsresultaten. Uit hun studie blijkt dat de inzet van draaideurlobbyisten de enige onafhankelijke variabele is die systematisch beleidssucces voorspelt. Ervaring binnen de overheid verschaft de draaideurlobbyist meer bekendheid met het onderwerp en procedure. Dit kan inhoudelijke en /of procedurele kennis zijn. De taal van een specialistisch vakgebied begrijpen en spreken is een ding, maar inzicht in hoe, wanneer, met wie beleidsmakers alternatieve wetsvoorstellen bekijken, beoordelen en prioriteren is nog een tweede. Een andere privilege die de draaideurlobbyist heeft, betreft de toegang tot de overheid via het opgebouwde netwerk. Zonder toegang is er geen communicatie en dus ook geen invloed op het beleidsproces. Die toegang is overigens, afhankelijk van de beleidscontext, soms heel breed en soms heel beperkt (Lapira & Thomas, 2012). De draaideurlobbyist heeft in de ogen van de opdrachtgever een streepje voor en dat is niet geheel onbegrijpelijk. *'Zoals bij elke functie, hebben mensen met ervaring en een relevant netwerk binnen een bepaalde discipline, in dit geval ervaring met inhoudelijke beleidsdossiers, algemene procedurele kennis en politieke knowhow over beleids- en besluitvorming, voorrang op mensen die dat niet hebben.'*

Een andere studie waarin de effectiviteit van de inzet van draaideurlobbyisten ondubbelzinnig en vanuit een neutrale blik wordt geformuleerd en beoordeeld, komt ook uit de Verenigde Staten (Luechinger & Moser, 2014). Beide richtingen in het kader van de draaideurlobby, dus vanuit de

overheid richting lobbyland en andersom, komen in deze studie aan bod. De klemtoon ligt echter op het effect van draaideurlobbyisten die na een carrière bij beursgenoteerde bedrijven, als overheidsfunctionaris aan de slag gaan. Luechinger & Moser (2014) benadrukken het belang en de effectiviteit van de draaideurlobbyist vanwege de opgedane inzichten en oordeelsvermogen. De zorgen omtrent de belangenverstrengeling zijn overigens wel gegrond stellen zij, dit omdat voormalige lobbyisten of hoog gepositioneerde professionals in het bedrijfsleven in hun huidige overheidsomgeving direct in het belang van hun vorige werkgever kunnen handelen. Dit type draaideurlobbyist, die dus zelf beleid en wetsvoorstellen maakt, is vanuit dit oogpunt gezien machtiger dan een voormalig bewindspersoon of kamerlid die als belangenbehartiger terugkomt en een repertoire aan systematisch voorbereide activiteiten slim moet inzetten om de beleidsmakers te overtuigen. Luechinger & Moser (2014) tonen deze machtige positie aan door de fluctuatie van de beurskoersen af te zetten tegen de aanstelling van dit type draaideurlobbyisten. Zij stellen vast dat bedrijven met oud werknemers die door de overheid worden benoemd, positieve beurskoersen noteren. Deze positieve beurscijfers bij benoemingen geven aan dat de verwachtingen voor de toekomst positief zijn en bevestigen daarmee dat de zorgen over belangenverstrengeling terecht zijn.

Tyllstrom (2019) Bekijkt de draaideurlobbyist vanuit een hele andere hoek, het socialisatieproces. Zij bediscussieert of dat de draaideur de bestaande negatieve connotatie echt verdient. *Zijn draaideurlobbyisten daadwerkelijk gewetenloze netwerken die de commerciële markt spekken en institutionele corruptie in de hand werken?* Zijn deze mensen echt zo immoreel als dat het regelmatig wordt geschetst in de media en wetenschappelijke studies? Haar antwoord op deze vragen is negatief. Tyllstrom hanteert in haar studie een positieve benadering waarin de draaideurlobbyist enerzijds wordt omschreven als de fysieke drager van waardevolle kennis. Iemand die heen en weer beweegt tussen de overheid en het bedrijfsleven. Anderzijds is draaideurlobbyist de aanjager van een socialisatieproces waarin hij eigen (bestaande) normen en waarden meeneemt naar de nieuwe omgeving en tegelijkertijd vanuit diezelfde nieuwe omgeving, zelf nieuwe denkbeelden, vaardigheden en ervaringen opdoet. (Tyllstrom, 2019). De focus van Tyllstrom ligt overwegend op de bedrijfsleven en minder op maatschappelijke organisaties. Zij beargumenteert dat de beweging bij het heen en weer brengen van de boodschap tussen de overheid en de bedrijfslobby, bijdraagt aan de als professionele en persoonlijke ontwikkeling van de draaideurlobbyist. De nieuwe omgeving dwingt hem om de wereld anders te bekijken dan daarvoor. Het heen en weer dragen van de kennis is in deze dus een socialisatieproces. De studie van de draaideurlobbyist levert zodoende zinvolle kennis voor de studie van de dynamiek tussen de overheid en bedrijven. In dit opzicht is de draaideurlobbyist een waardevolle asset en verrijking voor beide werelden. Hij kent immers beide arena's van dichtbij. Hij

kijkt van buiten naar binnen, maar weet ook hoe er van binnen naar buiten wordt gekeken. Dat maakt dat de aanstelling van draaideurlobbyisten door het bedrijfsleven en de toelating van de draaideurlobbyisten door overheidsfunctionarissen, niet per se hoeft te betekenen dat de actoren per definitie gewetenloos en corrupt zijn. De motivatie ligt soms gewoon in het feit de inzet van de desbetreffende persoon, de makkelijkste manier is om aan de nodige informatie te komen (Tyllstrom, 2019).

Vidal et al. (2012) kijken vanuit een minder constructieve bril en veronderstellen dat het niet uitzonderlijk is dat een aanzienlijk deel van de politieke prominenten in Washington doelbewust investeert in een breed politiek netwerk en vriendenkring, waar later in een carrière buiten de politiek nog een beroep op gedaan kan worden in het belang van de nieuwe werkgever. Deze stelling stoelt op een onderzoek naar de mate waarin ex-ambtenaren hun politieke contacten omzetten in lobbyinkomsten. Uit de studie van Fidal en zijn collega's blijkt dat de inkomsten van congresmedewerkers die later als lobbyist of consultant aan de slag gaan, mede afhankelijk zijn van de macht van de politici voor wie ze in het verleden hebben gewerkt. Zodra de connecties van de draaideurlobbyisten verdwenen uit de politiek, daalden de lobbyinkomsten gemiddeld met 24%. Vidal en zijn collega's (2012) gaan nog een stap verder in de doorrekening en stellen dat het vertrek van een senator leidt tot ongeveer een 182.000 dollar per jaar minder inkomsten voor elke lobbyist die een werkrelatie had met de desbetreffende senator. Uit de resultaten van het onderzoek blijkt ook dat ex-medewerkers minder vaak in de lobbysector gaan werken nadat hun verbonden senatoren het Congres verlaten. Het is daarbij wel van belang dat de desbetreffende senatoren onderdeel moeten uitmaken van belangrijke, machtige commissies in het politieke bolwerk

2.4 Vergelijkingen in uitstroom

Dit onderzoek gaat over de draaideurstappen - van binnen naar buiten - van politici en topambtenaren. Om de variabelen met elkaar te kunnen vergelijken, wordt in deze paragraaf een basis gelegd voor vijf verwachtingen die in deelvraag drie worden getoetst.

Verwachtingen

1. Topambtenaren, in dit geval de secretarissen-generaal, zijn verantwoordelijk voor het functioneren van het ambtelijk apparaat en tevens de belangrijkste adviseurs van de minister of staatssecretaris. (Rijksoverheid, 2022). Zij zullen naar verhouding minder snel de stap richting de draaideur maken vanwege de aard en duur van hun functie. Een secretaris generaal wordt niet gekozen, blijft maximaal 7 jaar in een functie en kan daarna binnen de rijksoverheid doorstromen naar een andere positie bij bijvoorbeeld ABD-

topconsult: *adviesgroep van de Rijksoverheid, die kan worden ingeschakeld voor onderzoek, advies, of tijdelijk leidinggeven aan een bepaald proces, verandering of organisatie* (Algemene Bestuursdienst, 2022). Tweede kamerleden en bewindspersoon hebben een tijdelijke aanstelling. De zittingsduur is vier jaar, tenzij het kabinet eerder valt. Afhankelijk van het kiezersgedrag, of soms ook persoonlijke afwegingen ten aanzien van carrièrepatronen of inkomenszekerheid in de toekomst, maakt een lid van het kabinet of de tweede kamer wel of geen deel uit van de volgende kabinetsperiode. Dit maakt dat de kans aanwezig is dat hij of zij sneller ‘kansen’ in de buitenwereld zal aangrijpen dan topambtenaren. De wachtgeldregeling gedurende de afkoelperiode van twee jaar voor de (mogelijk onvrijwillig) werkeloos geraakte tweede kamerlid of bewindspersoon is in principe een maatregel die ingezet is om o.a. te snelle draaideurstappen te voorkomen, maar inherent aan maatschappelijke druk en daarmee een vrij onsympathieke maatregel.

De verwachting is dat bewindspersonen en kamerleden verhoudingsgewijs vaker een draaideurstap zullen maken dan topambtenaren.

2. Nederland kent van oorsprong vier politieke stromingen: protestant-christelijken, katholieken, socialisten en liberalen (Lucardie, 1982). De katholieke en protest-christelijke stromingen worden samen ook wel de confessionele of Christendemocratische stroming genoemd (Jan, 1994). Voor dit onderzoek hanteren we de volgende drie hoofdstromingen: de sociaal-democratie, Christendemocratie en liberalisme. Lucardie stelt dat voor liberalen politieke, economische en sociale vrijheid het allerhoogste goed is dat het gemeenschappelijke belang dient. Verder beargumenteert hij dat socialisten de grootste tegenstanders zijn van dit vrije spel en juist pleiten voor een sterke overheid die nadrukkelijk zorg draagt voor haar burgers en hen tevens in staat stelt om de politieke besluitvorming maximaal te beïnvloeden. Daar waar liberalen het vrijheidsprincipe zien als onontbeerlijk beginsel, staan socialisten voor gelijkheid en een sterk gepositioneerde overheid die deze gelijkheid zelf mogelijk maakt (de Beer, 2004). De Christendemocratische partijen zitten tussen de socialisten en liberalen in, maar leggen hun focus op het welzijn van het maatschappelijk middenveld. De klemtoon ligt op Bijbelse waarden zoals naastenliefde, gemeenschapszin, gelijkheid en betrouwbaarheid. Daar waar de overheid slechts aanvullend en bemiddelend is, vormen sterke maatschappelijke organisaties de kern van de samenleving (Parlement.com, 2022).

De verwachting is dat er in verhouding meer draaideurlobbyisten vanuit liberale hoek zullen komen, dan vanuit de socialistische hoek en de christendemocratische hoek.

Om deze verwachting te beargumenteren is het goed om de partijfilosofie van enkele gevestigde partijen in Nederland te illustreren aan de hand van informatie in hun beginselmanifesten:

- VVD (rechts georiënteerd, conservatief liberaal) is in 1948 opgericht en staat voor Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. De belangrijkste waarde is de vrijheid van het individu (VVD, 2022) . Zolang de wet niet wordt overtreden, is het dus geoorloofd - en idealiter zelfs de bedoeling- dat je als persoon doet waar je gelukkig van wordt. In relatie met de draaideurpraktijk kan dan de volgende conclusie getrokken worden: zolang het wettelijk gedoogd of geaccepteerd wordt dat je al kersverse oud-politici of ambtenaar de lobbywereld in wilt, moet je vooral je ambities najagen. De ambtenaren van je laatste ministerie of departement zijn ervoor verantwoordelijk dat ze jou buiten de deur houden, niet jij. Als je buiten de muren van het Binnenhof afsprekt met je voormalige collega's, is dat jouw zaak. Het uitgangspunt is dan: vertrouw op de persoonlijke integriteit van de persoon en eis geen verantwoording voor zaken die daar vanuit de grondwet niet naar vragen. Een mooi voorbeeld hiervan is de reactie van voormalig minister van Infrastructuur op de vraag of een draaideurstap niet de schijn van belangenverstrengeling kon oproepen: *'bewindslieden moeten zelf hun integriteit bewaken, zolang ze maar geen misbruik maken van hun positie'* (Bovend'Eert, 2018).
- PVV(extreem rechts georiënteerd, conservatief liberaal) is een in 2006 opgerichte, rechts-populistische partij die pleit voor een vrij en onafhankelijk Nederland die weinig van doen heeft met de Europese Unie en immigranten van niet westerse afkomst (Parlement.com, 2022). De grote leider van de partij Geert Wilders, spreekt in zijn manifest van 2005 (Wilders, 2005) ook zijn aversie uit tegen de elitevorming van de gevestigde orde in Den Haag. Op dit punt kan er een relatie gelegd worden met de draaideurlobby. Gezien de draaideurlobby ook wordt gezien als elitair *old boys&girls network*, is de verwachting dat een ieder die de ideologie van de PVV en daarmee ook die van de redelijk autoritaire leider aanhangt, zich zal distantiëren van lobbypraktijken die op de een of andere manier om een goede relatie met de leden van deze gevestigde grote partijen vraagt. Deze verwachting wijkt af van het standpunt dat liberale partijen een draaideurstap mogelijk acceptabeler vinden dan socialistische partijen.

- D66 staat voor Democraten 66 (redelijk links georiënteerd, sociaal liberaal) en is in 1966 opgericht door voorman Hans van Mierlo. In het beginselprogramma van D66 staat de vrijheid van de mens centraal zonder *dogma's en blauwdrukken*. Verder wordt gesproken over het belang van een pragmatisch opererend politieke infrastructuur met daarin praktisch ingestelde actoren. Bestuurskundig wordt de klemtoon ook gelegd op een betrouwbare, transparante overheid waarbij een ieder gelijke toegang heeft tot informatie. De overheid moet voorwaarde scheppen waarin burgers maximale invloed kunnen uitoefenen op de besluitvorming (Parlement.com, 2022). In relatie tot de draaideurlobby zouden deze standpunt enerzijds, net als bij de VVD, vertaald kunnen worden naar de ultiem vrije mens (binnen wettelijke grenzen) die praktisch handelt en dus de recentelijk opgedane politieke ervaring in moeten kunnen zetten op het moment dat hij of zij dat wenst. Anderzijds wordt in het partijbeginsel nadrukkelijk gesproken over waarden zoals gelijkwaardigheid, betrouwbaarheid, collectieve beïnvloeding en gelijke toegang tot informatie. Vanuit dit laatste punt zou een ware D'66 er twee keer moeten nadenken eer dat hij een draaideurstap maakt. De verwachting is dat D'66 er relatief minder de draaideur op zullen zoeken dan andere liberale partijen.
- CDA (rechts georiënteerd, christendemocratisch) staat voor het Christen Democratisch Appél, is in 1980 opgericht en heeft de maatschappelijke veranderingen en de tijdsgeest na de ontzuiling omarmt in het beginselprogramma van de partij. Een citaat ten aanzien van de maatschappelijke en politieke ideologie van de partij uit het beginselprogramma luidt: *Centraal in het christendemocratisch mensbeeld staat daarom de erkenning van de eigen verantwoordelijkheid van de menselijke persoon*. Deze verantwoordelijkheid is niet ondergeschikt aan een maatschappelijk systeem, maar vloeit voort uit het mens-zijn zelf. Vanuit de Christelijke basis wordt verder gesteld dat gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap voor het CDA bakens zijn waar niet van afgeweken mag worden. Ook in het programma beginsel van deze partij wordt veel aandacht besteed aan individuele vrijheid, eigen verantwoordelijkheid, een betrouwbare overheid en betrokken burgers (Parlement.com, 2022). In relatie tot de draaideur lijkt de CDA politicus kan dezelfde verwachting uitgesproken worden als bij D66. De draaideurstap is in principe een optie, want de mens is in essentie vrij in het maken van eigen keuzes en afwegingen. Tegelijkertijd hoort men ook transparant, oprecht, integer te zijn en te denken vanuit een gemeenschapszin. Gedragingen die grenzen aan ethische grenzen op deze punten, dienen dus vermeden te worden.
- SGP (rechts georiënteerd, christendemocratisch), staat voor Staatkundig Gereformeerde Partij en is in 1918 opgericht. De partij ziet de Bijbel als inspiratie voor de ordening van de maatschappij en heeft qua identiteit een ietwat strengere blik op de naleving van Bijbelse waarden dan het CDA. Liefde voor naasten, collectieve verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid, integriteit en ethisch verantwoord handelen zijn gedragingen die hoog in het vaandel staan. Christenen moeten het toonbeeld vormen van

goed gedrag in de maatschappij (Cvandaag, 2013). Dat goede gedrag moet vooral zichtbaar in oprecht en integer handelen, de Bijbel kent in deze een aantal vrij specifieke verzen (Knowing-Jesus, 2022). In relatie tot draaieurpraktijken, kunnen we verwachten dat een SGP'er die de genoemde waarden strikt naleeft, niet snel een dergelijke stap zal maken. De draaieur wordt in de publieke opinie immers, al dan niet terecht, regelmatig geassocieerd met belangenverstrengeling, corruptie en een ongelijk speelveld. Iemand die vanuit geloofsovertuiging het toonbeeld wil zijn goed gedrag, zal niet geassocieerd willen worden met het negatieve imago van de draaieurlobby.

- CU (christelijk-sociale signatuur) staat voor ChristenUnie en deze partij geniet een bijzondere positie vanwege de progressieve standpunten op sociaal en ecologisch gebied en de duidelijk behoudende houding voor wat betreft ethiek en integriteit (Parlement.com, 2022). Dat laatste is van belang als het gaat om de draaieurlobby. De behoudende opvattingen over correct handelen, ook als niemand meekijkt, zijn redelijk vergelijkbaar met die van de SGP. Dat doet ons vermoeden dat politici die partij verlaten, minder snel de neiging zullen hebben, om een draaieurstap te maken.
- PvdA (progressieve, sociaaldemocratische partij) staat voor Partij van de Arbeid en is in 1946 opgericht. Voor dit onderzoek relevante uitgangspunten in het beginselmanifest zijn het streven naar gelijke kansen, spreiding van macht en inkomens en een duurzame ontwikkeling. De partij verzet zich o.a. tegen onredelijke, grootschalige, anonieme machtsvorming en ongelijkheid (Parlement.com, 2005). Vanuit dit standpunt gezien zou een draaieurstap voor een PvdA politicus moeten gelden als onoorbaar gedrag.
- Groenlinks (een links georiënteerde progressief socialistische partij) is in 1990 opgericht en heeft effectief milieupolitiek en het behoud van ecosystemen hoog in het vaandel staan. De linksgeoriënteerde partij heeft een aversie tegen de onbeperkte consumptiemogelijkheden in het westen en spreekt zich in haar programmabeginsel stevig uit tegen sociale onrechtvaardigheid. Het streven is de rechtvaardige herverdeling van (mondiale) macht en middelen. Het bestuurskundige uitgangspunt van de partij van de luidt: *GroenLinks staat voor het democratisch ideaal van gelijke zeggenschap voor iedereen. Een ideaal van burgerschap waarin iedereen volledig in de democratische processen kan participeren en zich verantwoordelijk voelt voor de inrichting van de samenleving. Waar mogelijk moet sprake zijn van burgerparticipatie; de verantwoordelijkheid voor de besluitvorming ligt bij de politiek. Het politiek compromis is een onderdeel van het democratisch besluitvormingsproces* (Parlement.com, 2009). Vanuit dit perspectief gezien is de verwachting dat een GroenLinks politicus niet snel de informatie, netwerk en proceskennis die hij heeft opgedaan in de politiek, zal inzetten voor het winst oogmerk voor een multinational. Even goed is de overstap naar bijvoorbeeld het bestuur van een maatschappelijke organisatie die pleit voor het behoud van natuur en milieu wel degelijk denkbaar. In een enkel geval waarbij de draaieur het ideaal van de partij dient, zou het doel de middelen dus kunnen heiligen.
- SP (conservatief, socialistisch) staat voor Socialistische Partij, is in 1972 opgericht is en linksgeoriënteerd. In het beginselprogramma wordt ondubbelzinnig vastgesteld dat waardigheid, solidariteit en de gelijkwaardigheid van mensen waarden zijn waar geen concessies in gedaan kunnen

worden. De overheid is verantwoordelijk voor een fatsoenlijk bestaan en de vrije, kapitalistische markt is dient dit doel per definitie niet, (parlement.com, 1999). Een vrij expliciete uitspraak die de draaideurlobby raakt luidt als volgt: *Ongewenste machtsconcentratie en machtsmisbruik in de informatievoorziening moeten worden tegengegaan*. De verwachting is dat SP'ers de draaideur zullen vermijden vanwege hun activistische houding en redelijk radicale idealen. Een politicus die vandaag pleit voor absoluut gelijkwaardigheid en een sterke zorgstaat vrij van een kapitalistische visie en morgen aan de andere kant van de tafel zit om - met de informatievoorsprong en netwerk die hij heeft verkregen via overheidswegen – in een ongelijk spel de belangen te behartigen van een organisatie of bedrijf, lijkt niet voor de hand te liggen.

- Een public affairs professional is pas echt interessant voor een grote partij als hij of zij een indrukwekkend diepgaande dossierkennis en/of bijzonder groot netwerk heeft binnen de overheid (Coen & Provost, 2022).

De verwachting is dat de meeste draaideurstappen worden gemaakt door ervaren politici en ambtenaren die minimaal vier jaar hebben opgedaan op hun positie als bewindspersoon, topambtenaar of kamerlid.

- Het bezwaarlijke aan de draaideurlobby is o.a. dat er (een schijn van) belangenverstrengeling, afhankelijkheid of netwerkcorruptie kan ontstaan. Een politicus of topambtenaar die tegen het einde van zijn carrière in Den Haag al plannen heeft om in de nabije toekomst voor een bepaalde werkgever als bestuurder of lobbyist aan te slag te gaan, kan vanuit zijn menselijk aard al tijdens zijn of haar ambtstermijn bewust of onbewust in het voordeel van de desbetreffende organisatie handelen. Daarbij heeft hij toegang tot geheime kennis en data die hij tijdens zijn bewind heeft kunnen raadplegen om na zijn overstap gebruik van te kunnen maken. Een verantwoording hierover hoeft hij vervolgens niet af te leggen, omdat het gebruik van de opgedane kennis, het opgebouwde netwerk en zich eigen gemaakte procedures, in het huidige lobbylandschap niet te bewijzen is. Voorop gesteld dat dit 'corrupte' beeld alleen een mogelijkheid en per definitie geen gegeven is voor de individuele draaideurlobbyist, zijn praktische elementen – zoals informatievoorsprong – feitelijkheden die voor de nieuwe werkgever bijzonder aantrekkelijk kunnen zijn.

De verwachting is dat de meeste draaideurlobbyisten de wereld van public-affairs toetreden op een beleidsterrein of dossier waar ze vanuit hun achtergrond in de politiek al mee bekend zijn.

Als deze verwachting uitkomt, kan dit staatsrechtelijk gezien kwalijk zijn omdat politici (en op vergelijkbare wijze topambtenaren ook) bij aanvang van hun carrière een ambtseed afleggen waarin ze beloven volledig onafhankelijk en objectief te zullen opereren (Bovend'Eert, 2018). Elke vorm van

belangenverstrengeling, al was het ogenschijnlijk, doet af aan deze belofte en beschadigt daarmee de betrouwbaarheid en kwaliteit van onze democratisch rechtsstaat.

- Onderzoek wijst uit dat het transparantieregister van de Europese Unie positief effect heeft op het vertrouwen in het Europese lobbystelsel (Open State Foundation, 2022). De openheid over de beïnvloeding van het beleidsproces geeft de burger vertrouwen, omdat het de schijn van belangenverstrengeling tegenhoudt en externen zicht geeft op het beleidsvormingsproces. Beleid op transparantie, o.a. via een actief transparantieregister, heeft niet alleen positieve invloed op het vertrouwen in de besluit- en beleidsvormingsprocessen binnen het openbaar bestuur, maak ook op het lobbyproces zelf (Crepaz, 2020). De informatie (over namen, doelen, activiteiten, contactmomenten, budget, beleidsdomeinen) wordt namelijk ook geconsumeerd door lobbyisten zelf en de overheid. De openbaarheid van de informatie voor collega beleidsmakers, kamerleden en bewindspersonen, maakt interne ‘sociale controle’ als het ware mogelijk. Dit maakt het lobbyproces beweeglijker. Een goed functionerende lobbyregister heeft dus ook positief effect op de lobbystrategieën van de interne stakeholders, in dit geval de beleidsmakers. Zij kunnen het register inzetten als een instrument om hun stakeholders te voorzien van de informatie over alle partijen die om de tafel zitten. Een transparantieregister is dus dan meer dan alleen een manier om openbaar onderzoek mogelijk te maken. Het heeft ook effect op het gedrag van collega lobbyisten en daarmee ook op het lobbyproces. Lobbyisten krijgen op die manier immers informatie over hun concurrenten. Een transparantieregister wordt vaak door een onafhankelijk orgaan in de gaten gehouden. Een lobbyist legt verantwoording af aan dit orgaan. Hij geeft informatie over het beleidsdomein van zijn ministerie en ambtenaren op wie hij zich richt. De openbaarheid van de bekendgemaakte gegevens betekent dat lobbyregelgeving in de categorie transparantiewetten valt, naast wetgeving inzake vrijheid van informatie (FOI), regelgeving inzake belangenconflicten, wetgeving inzake campagnefinanciering, klokkenluiderswetgeving, en beleid inzake open gegevens (Crepaz, 2020).

Gezien de beperkte lobbyregels in ons ondoorzichtige en ongecontroleerde lobbylandschap, is de verwachting dat de meeste draaideurlobbyisten niet geregistreerd staan in het lobbyregister van de Tweede Kamer of de ledenlijst van de Beroepsvereniging voor Public Affairs

3 Onderzoeksopzet

Dit hoofdstuk beschrijft de wijze waarop de hoofdvraag en deelvragen van dit onderzoek worden beantwoord aan de hand van de gehanteerde onderzoeksstrategie- en ontwerp. Na twee paragrafen over de onderzoeksstrategie en de wetenschapsfilosofische benadering op en de context van het onderwerp, wordt ingezoomd op de hoofdvraag en deelvragen. Vervolgens is er aandacht voor de systematische dataverzameling per deelvraag en hoe deze informatie antwoord geeft op de hoofdvraag.

3.1 Context en wetenschapsfilosofische benadering

Dit onderzoek heeft betrekking op de draaideurstappen van oud-politici en topambtenaren in de Nederlandse politiek tegen de achtergrond van een maatschappelijk speelveld waarin het vertrouwen in de overheid lijkt af te nemen. Ter ondersteuning van de wetenschappelijke basis is, o.a. in het theoretisch kader, gekeken naar internationale publicaties. Echter, vanuit de wetenschapsfilosofische benadering wordt het onderwerp vooral belicht vanuit de werkelijkheid zoals die, door de ogen van de onderzoeker, in de Nederlandse maatschappij wordt ervaren. De draaideurstap van een oud politicus of topambtenaar wordt verder vooral benaderd vanuit een ethisch perspectief. Dit omdat de draaideurlobby in Nederland een ongeleid projectiel lijkt te worden in een troebel lobbylandschap en misschien niet altijd het hogere doel in het belang van de maatschappij dient.

3.2 Onderzoeksstrategie- en ontwerp

In dit verkennende onderzoek wordt via een kwantitatieve benadering de frequenties gemeten van variabelen. Vervolgens wordt aan de hand van eerder geformuleerde verwachtingen de relaties tussen de variabelen getoetst. De gedefinieerde relaties en vergelijkingen tussen de variabelen, worden vertaald naar patronen om vervolgens een relatie te leggen tussen deze patronen en de maatregelen ten aanzien van het verschijnsel draaideur in Nederland. Gezien de aard van de onderzoeksvraag, deels verkennend deels vergelijkend, is gekozen voor een mixed method ontwerp. Het eerste deel van de onderzoeksvraag is kwantitatief waarbij de steekproef alle kamerleden, bewindspersonen en secretarissen-generaal in de kabinetten I, II en III behelst. Het tweede deel van de onderzoeksvraag staat meer in het teken van de vergelijking tussen verschillende variabelen. De toegevoegde waarde van die vergelijking ligt in de patronen die daaruit herleid kunnen worden. De desbetreffende patronen worden weer in relatie gebracht met de bestaande regulering op het gebied van de draaideurlobby en aan de hand daarvan wordt bepaald welke lessen er hieruit getrokken kunnen worden.

Het doel van dit onderzoek is niet om de negatieve connotatie omtrent de draaideurpraktijk kracht bij te zetten, als wel mogelijke lessen te trekken uit de bestaande situatie ten behoeve van een (mogelijk) betere regulering van de carrierestappen van politici en topambtenaren.

Deelvraag 1 geeft antwoord op de vraag hoeveel bewindspersoon, kamerleden en topambtenaren gedurende de kabinetten Rutte I, II, en III er überhaupt een carrierestap hebben gemaakt tijdens of net na hun ambtstermijn. Daarbij wordt per persoon ook vastgesteld wat de desbetreffende carrierestap precies is geweest. In het resultatenhoofdstuk worden de al dan niet gemaakte carrierestappen kwantitatief gecategoriseerd.

In deelvraag 2 wordt gekeken naar welke van deze carrierestappen getypeerd kunnen worden als zijnde draaideurbewegingen richting de wereld van public-affairs. Daarbij is niet zozeer de naam van de nieuwe functie als wel de mate waarin de belangen van de nieuwe werkgever/opdrachtgever behartigd moet worden in de Haagse kringen, van belang. Dus, zodra er sprake is van *systematische voorbereiding waarbij de eigen maatschappelijke positie hoog in het vaandel staat en de beleidsvorming wordt beïnvloed*, is er sprake van een draaideurstap. De definitie van de draaideurlobby van Timmermans en collega's (2019) zoals omschreven in het theoretisch kader, wordt hier geoperationaliseerd.

In deelvraag 3 wordt aan de hand van de beschikbare data gekeken naar patronen in de uitstroom van draaideurlobbyisten. Via een vijftal verwachtingen ten aanzien van de (vergelijkingen tussen deze) variabelen worden mogelijke patronen in kaart gebracht.

Tot slot wordt in deelvraag vier een relatie gelegd tussen de bestaande maatregelen omtrent de draaideurlobby en de vastgestelde patronen in uitstroom. Van daaruit worden lessen getrokken die van toepassing zijn.

3.3 Afbakening

Type draaideurlobbyist

De draaideurlobby draait twee kanten op. Voormalige bewindspersonen, kamerleden en topambtenaren kunnen de particuliere-, semipublieke- of maatschappelijk sector opzoeken als public affairs professional. Ze kunnen ook aan de slag gaan als belangenbehartiger in de hoedanigheid van bestuurder, manager of consultant. Andersom kunnen topmannen en -vrouwen uit het bedrijfsleven of de maatschappelijke sector hun heil zoeken in het Binnenhof op een sleutelpositie (Coen & Provost, 2022). Hoe verleidelijk het ook is om beide draaideurstappen nader te onderzoeken, wordt in dit onderzoek, omwille van een haalbare afbakening, alleen gekeken naar de carrierestappen vanuit het openbaar bestuur richting maatschappelijke organisaties, semipublieke organisaties of private ondernemingen. Daarbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen draaideurlobbyisten die daadwerkelijk te boek staan als lobbyist/ public affairs professional of zij die een baan hebben aangenomen als bestuurder of consultant. Zodra er voor de uitoefening van de nieuwe baan regelmatig

contact nodig is met het beleidsmakers in Den Haag, wordt de carrierestap aangemerkt aan draaideur. Daarbij wordt alleen gekeken naar de draaideurstappen van

- Bewindspersonen: ministers of staatssecretarissen
- Parlementariërs: Tweede Kamerleden
- Topambtenaren: secretarissen-generaal.

Eerste Kamerleden worden buiten beschouwing gelaten vanwege de aard van hun functie. Zij hebben per definitie een parttime aanstelling en de meeste Eerste Kamerleden hebben een nevenfunctie waarmee ze hun werkweek vol maken. Deze nevenfuncties en bijbanen kunnen, net als die van de draaideurlobbyist, de schijn van belangenverstrengeling opleveren, maar omwille van de haalbaarheid, wordt deze functie niet meegenomen in dit onderzoek.

Met contact wordt bedoeld: elk type contact in het Binnenhof, ongeacht ministerie, departement of de functie van de ontvanger van de boodschap. Dus zodra een voormalig minister, topambtenaar of Tweede Kamerlid, kort na vertrek uit Den Haag, weer via de draaideur naar binnen loopt in het belang van zijn of haar nieuwe werkgever, is er sprake van een draaideur.

Tijdspanne

De draaideurlobby bestaat langer dan de kabinetten Rutte en is een vrij internationaal fenomeen dat voorkomt in de Europese Unie, maar zeker ook in de Verenigde Staten waar het meeste onderzoek op dit gebied heeft plaatsgevonden (Coen& Provost, 2022). Voor dit onderzoek beperken we ons tot de draaideurstappen in de periode van de kabinetten Rutte I, II en III in Nederland.

3.4 Dataverzameling

3.4.1 Deelvraag 1

Er wordt een database aangemaakt waarin de naam, achternaam, leeftijd, periode van ambtstermijn, geslacht, partij, eventuele bijzonderheden, functie gedurende ambtstermijn, carrierestap na ambtstermijn en het *type* carrierestap van alle personen die in de steekproef vallen, wordt vastgelegd, N=552, zie tabel 1.

BEWINDSLIEDEN (STAATSSECRETARISSEN EN MINISTERS GEDURENDE DE KABINETTEN RUTTE I, 2 EN 3	KAMERLEDEN GEDURENDE DE KABINETTEN RUTTE I,2 EN 3	TOPAMBTENAREN (SECRETARISSEN- GENERAAL) IN DE PERIODE TUSSEN 2010 EN 2021
82	437	33

Tabel 1: aantal onderzoekseenheden per groep

De lijsten worden genereerd via informatie op o.a. de volgende websites:

- **Bewindspersonen** (ministers en staatssecretarissen): [Kabinet-Rutte I \(2010-2012\) - Parlement.com](#), [Kabinet-Rutte II \(2012-2017\) - Parlement.com](#) en [Kabinet-Rutte III \(2017-2022\) - Parlement.com](#) (Parlement.com, 2022)
- **Kamerleden**: [Tweede Kamerleden | Open Kamer](#) (Open Kamer, 2022)
- **Topambtenaren** (Secretarissen-generaal): [Lijst van secretarissen-generaal van een Nederlands ministerie - Wikipedia](#) (Wikipedia, 2022)

Voor de vaststelling van data die verder rijkt dan naam, achternaam en functie, wordt gebruik gemaakt van o.a. vier websites:

- [www.parlement.com](#) :naam, achternaam, leeftijd, periode ambtstermijn, eventuele bijzonderheden in loopbaan, carrierestap na ambtstermijn van ministers, staatssecretarissen, kamerleden en secretarissen-generaal
- [www.openkamer.org](#) : functie, partij, ambtstermijn van kamerleden
- [www.linked-in.com](#): verificatie functie, ambtstermijn, carrierestap na ambtstermijn en partij van alle personen die in de steekproef vallen en een linked-in account hebben)
- [www.wikipedia.com](#) (nogmaals) verificatie leeftijd, partij, ambtstermijn en daar waar mogelijk, carrierestap na ambtstermijn

Er wordt, indien van toegevoegde waarde, ook een beroep gedaan op de persoonlijke websites van respondenten. Per persoon wordt nauwkeurig uitgezocht wie welke carrierestap na (of soms tijdens)een kabinetsperiode heeft gemaakt. De carrierestappen worden gecategoriseerd door ze onder te brengen onder een *type* carrierestap, zie figuur 1.

Type carrierestap Omschrijving en voorbeelden

<i>Bedrijfsleven</i>	Een carrierestap richting een bedrijf BV/ NV als bestuurder, president-directeur, consultant of public affairs adviseur
<i>bankwezen</i>	Een carrierestap richting het bankwezen
<i>Openbaar bestuur</i>	Een carrierestap richting een andere functie binnen het openbaar bestuur zoals bijvoorbeeld secretaris-/inspecteur generaal, kabinet, tweede kamer, consultant of het behoud van de huidige functie in een volgende kabinetsperiode.
<i>Branche-/koepel- of maatschappelijke organisaties en Europese/internationale gremia</i>	Een carrierestap als bestuurder of lobbyist richting een brancheorganisatie, koepelorganisatie of maatschappelijke organisatie. Ook valt te denken aan Europese/internationale waakhonden of brancheorganisaties
<i>Lagere en andere overheden</i>	Een carrierestap richting lagere of andere overheden. Denk bijvoorbeeld aan functies zoals burgemeester, wethouder, locoburgemeester, plaatsvervangende burgemeester, lid gedeputeerde staten, lid provinciale staten, adviseur lagere overheden, commissaris, Europarlementariër Europese Unie of een functie binnen de waterschappen
<i>Raden van toezicht/raden van bestuur</i>	Een carrierestap in de richting van voorzitter- of lidmaatschap van raden van toezicht, advies of bestuur.
<i>Public Affairs adviseur/lobbyist</i>	Een eigen public affairs bureau, partnerschap bij een bestaand public affairs bureau, een baan als lobbyist of public affairs professional/ corporate communication officer/ consultant publieke zaken bij een maatschappelijke organisatie of bedrijf.
<i>Overige</i>	Een carrierestap in de richting van bijvoorbeeld het onderwijs (als hoogleraar of docent), of een functie bij een bedrijf of maatschappelijke organisatie waar geen belangenbehartiging bij komt kijken
<i>Pensioen</i>	Personen die gebruik hebben gemaakt van hun pensioenrechten na hun ambtstermijn
<i>Onbekend</i>	Een enkele bewindspersoon of kamerlid waarvan de carrierestap niet te achterhalen is
<i>Overleden</i>	Personen die tijdens of net na een ambtstermijn zijn komen te overleiden
<i>Diplomaat</i>	Op Europees of internationaal niveau

Figuur 1: type carrierestappen

3.4.2 Deelvraag 2

Kabinet Rutte I: Alle carrierestappen worden nogmaals individueel beoordeeld. Er wordt gekeken naar wat de persoon in kwestie binnen twee jaar na, of soms zelfs tijdens, de ambtsperiode precies heeft gedaan in de nieuwe functie. Een duidelijke draaideurstap krijgt een oranje kleur en een kruisje in kolom *lobbyist*. Zie voor impressie tabel 2.

Voornaam	Achternaam	ministerie	functie	topambt enaar	nieuwe functie net na politieke carrière als topambtenaar	lobbyist	periode carrière als topambtenaar	kabinet R1	kabinet R 2	Kabinet R 3	leeftijd
Pieter	Cloo			sg	directeur Added Value Management BV, vanaf 1 november 2016. https://graydongo.nl/nl/nl-grafisch-added-value-management-bv-s-gravenhage-27284426	x	2012-2015		x		1958

Tabel 2. Codering draaideurlobbyist in ruwe rata

Een carrierestap die niet aangeduid kan worden als een draaideurstap, krijgt geen kleur, net als bewindspersonen en topambtenaren die na een kabinetsperiode in dezelfde functie blijven of een andere positie binnen het openbaar bestuur aannemen. Als blijkt dat een respondent niet na kabinet Rutte I, maar na Rutte II of Rutte III een draaideurstap maakt, wordt dat alvast genoteerd en gecodeerd met een blauw kleurtje, maar kolom *lobbyist* wordt dan nog niet aangevinkt. Zie voor impressie tabel 3.

Voornaam	Achternaam	Partij	functie	bewin dvoerd er	tweede kamerli d	nieuwe functie net na politieke carrière als tweede kamerlid	lobbyist	periode politieke carrière in tweede kamer	kabinet R1	kabinet R 2	Kabinet R 3	leeftijd
								14 okt 2010/ november 2012	nov. 2012 / okt. 2017	okt 2017/ jan 2022		
Agnes	Wolbert	PvdA	Kamerlid kabinet Rutte 1		x	Sinds 2017 is Agnes Wolbert directeur van de NVVE.		2006- 2017	x			1958
Erik	Ziengs	WD	Kamerlid kabinet Rutte 1		x	Nu brug tussen ondernemers en politiek		2010- 2021	x			1960

Tabel 3: codering draaideurstap voor een latere kabinetsperiode

Kabinet Rutte II: Weer worden alle carrierestappen individueel beoordeeld en gelabeld met oranje (plus een kruisje in kolom ‘lobbyist’) of blauw. Alle namen die in kabinet Rutte I al zijn geweest en terugkomen in Rutte II, worden gecodeerd met ‘zie hierboven’. Dit laatste geldt niet voor secretarissen generaal omdat het tabblad secretarissen-generaal net anders wordt ingericht vanwege de aard en de duur van de functie. Zie voor impressie tabel 4.

Voornaam	Achternaam	ministerie	functie	topambt enaar	nieuwe functie net na politieke carrière als topambtenaar	lobbyist	periode carrière als topambtenaar	kabinet R1	kabinet R 2	Kabinet R 3	leeftijd
		Buitenlandse zaken									
Renee	Jones Bos			sg	vanaf 2016 ambassadeur in Moskou		2011-2016	x	x		1952
	Brandt			sg	vanaf 2020 ambassadeur bij de verenigde naties in New York		2016-2020		x	x	1958
	Huijts			sg	nvt		2020-heden			x	
		Justitie en veiligheid									
Floris	Demminck			sg	na 2012 met Pensioen directeur Added Value Management BV, vanaf 1 november 2016. https://graydongo.nl/nl/nl-grafisch-added-value-management-bv-s-gravenhage-27284426		2002-2012	x			1947
Pieter	Cloo			sg		x	2012-2015		x		1958

Tabel 4: codering ruwe data topambtenaren

Kabinet Rutte III: Tot slot worden ook hier weer alle carrierestappen individueel beoordeeld en gelabeld met oranje (plus een kruisje in kolom ‘lobbyist’). Alle namen die in kabinet Rutte II al zijn geweest, worden gecodeerd met ‘zie hierboven’. Net als bij kabinet Rutte II, geldt dat laatste niet voor de secretarissen-generaal.

3.4.3 Deelvraag 3

Om patronen te kunnen signaleren in de carrierestappen - van binnen naar buiten - van politici en topambtenaren zijn, een vijftal verwachtingen geformuleerd. Aan de hand van de data worden deze - door de gelezen literatuur geïnspireerde - verwachtingen getoetst. De variabelen worden met elkaar vergeleken om zo tot patronen in uitstroomgedrag te komen. Deelvraag 3 is deductief en theorie toetsend (Verhoeven, 2018).

1. Topambtenaren, in dit geval de secretarissen-generaal, zullen naar verhouding minder snel de stap richting de draaideur maken vanwege de aard en duur van hun functie. Tweede kamerleden en bewindspersoon hebben een tijdelijke aanstelling en zullen sneller 'kansen' in de buitenwereld aangrijpen dan topambtenaren. De wachttijdregeling/afkoelperiode van twee jaar is inherent aan maatschappelijke druk en daarmee een onsympathieke maatregel (Bovend'Eert, 2018; Timmermans & Kerkhoff, 2018).
2. Bewindspersoon die een liberale partijfilosofie aanhangen, zullen eerder geneigd zijn richting een draaideur dan hun socialistische en christendemocratische collega's. De verwachting is dat er percentueel meer draaideurlobbyisten vanuit de liberale hoek zullen komen, dan vanuit de socialistische en christendemocratische partijen.
3. De meest draaideurstappen worden gemaakt door ervaren politici en ambtenaren die minimaal een ambtstermijn van vier jaar hebben voltooid. Dit omdat een public affairs professional pas echt interessant is voor een grote semipublieke-, maatschappelijke- of private partij, als hij of zij een diepgaande dossierkennis, procedurele knowhow en/of een groot netwerk heeft binnen de rijksoverheid (Lapira & Thomas, 2012; Strickland, 2019; Timmermans et al., 2019; Lapira & Thomas, 2014; Fraussen & Braun, 2018; van Schendelen, 2018)
4. Een draaideurlobbyist is optimaal inzetbaar als hij inzake een bepaald terrein of dossier kennisvoorsprong heeft op andere belangenbehartigers. Zo kan hij de lobbyactiviteiten systematisch, vanuit kennis en inzichten, voorbereiden ten behoeve van de eigen positie. Zodoende is de verwachting dat de meeste draaideurlobbyisten voor een organisatie of bedrijf gaan werken waarbij hun recente voorkennis over het beleidsterrein van toegevoegde waarde is.
5. De verwachting is dat de meeste draaideurlobbyisten impliciet bijdragen aan het intransparant lobbylandschap door niet geregistreerd te staan als lobbyist of public affairs professional in het lobbyregister van de Tweede Kamer of de ledenlijst van Beroepsvereniging voor Public Affairs.

3.4.4 Deelvraag 4

Bestaande wet- en regelgeving rondom (draaideur-)lobbypraktijken in Nederland wordt inzichtelijk gemaakt en in relatie gebracht met de uitstroompatronen in deelvraag 3. Het geconstateerde uitstroomgedrag dat geen betrekking lijkt te hebben de bestaande regulering, wordt ook benoemd. Vervolgens wordt in de analyse bepaald of er aanbevelingen gemaakt kunnen worden ten aanzien van maatregelen die beter aansluiten op de huidige situatie in Nederland.

3.5 Betrouwbaarheid en validiteit

Betrouwbaarheid en validiteit zijn doorslaggevende criteria als het gaat om de kwaliteit van een onderzoek. Betrouwbaarheid is de mate waarin een onderzoek herhaalbaar is en bij herhaling tot vergelijkbare uitkomsten leidt. Het onderzoek is echter pas valide als gemeten is wat gemeten had moeten worden (Verhoeven, 2018). Vertaald naar de kwaliteit van dit onderzoek over de patronen in uitstroomgedrag van draaideurlobbyisten in relatie tot de huidige regulering daaromtrent, kan gesteld worden dat aan beide criteria is voldaan.

Om te beginnen is er een duidelijke match tussen de methodologie, afbakening, doelstelling en manier van data verzamelen. Via een mixed method research is voor de eerste drie deelvragen een systematische, numerieke meting gedaan naar :

- 1- De omvang en aard van de algemene carrièrestappen van bewindslieden en topambtenaren die werkzamen zijn geweest gedurende de kabinetten Rutte I,II en III.
- 2- Het percentage van de draaideurstappen die vanuit de data in deelvraag 1 afgeleid kon worden
- 3- Patronen in uitstroomgedrag in de draaideurstappen binnen dezelfde doelgroep.

Dit gedeelte van het onderzoek was kwantitatief en voor de samenstelling en verzameling van de data zijn verschillende bronnen gebruikt om toevallige fouten te voorkomen.

Vervolgens is in deelvraag 4 een relatie gelegd tussen de huidige regulering omtrent de draaideurlobby in Nederland en de uitstroompatronen die in deelvraag 3 zijn vastgesteld. Daar deelvraag 4 verder gaat dan een statistische waarneming en de onderzoeker via een deskresearch de dwingt om dieper te graven naar de redenen achter de huidige situatie, kan gesteld worden dat deze vraag overwegend kwalitatief van aard is. Verhoeven (2018) beargumenteert dat bij kwalitatief onderzoek de onderzoeker geïnteresseerd is in de werkelijkheid en context van de onderzochte personen. In deelvraag 4 van dit onderzoek zijn de onderzoekseenheden echter geen personen, maar al dan niet strenge regels en wetten ten aanzien van de draaideurlobby. De onderzoeker kijkt dus naar de achtergrond, ontwikkeling, context en status quo van de draaideurlobby in Nederland. Daarbij bekent zij geen kleur over eigen

opvattingen in de vertaling van de resultaten naar een zorgvuldige analyse. Het is immers een gegeven dat de meeste onderzoekers een onderwerp in de regel onderzoeken omdat ze het fascinerend vinden er daar een bepaalde kijk op hebben. De kunst is om je bewust te zijn van de eigen overtuigingen en die niet door te laten schemeren in de toonzetting van het rapport.

Samenvattend: de resultaten van de deelvragen zijn toetsbaar en de uitspraken in het resultatenhoofdstuk zijn duidelijk en nauwkeurig geformuleerd. Complete doch afgebakende antwoorden op de deelvragen leiden tot de beantwoording van de hoofdvraag. Afsluitend: het idee van een kwalitatief hoogwaardig onderzoek is dat de onderzoeker de goede dingen doet, en de goede dingen goed doet. Bij de opzet, opbouw, uitvoering, analyse en conclusie van dit onderzoek, heeft de borging van de kwaliteit, constante aandacht gehad.

Een methodologische beperking in dit onderzoek betreft het aantal topambtenaren dat is onderzocht. In vergelijking met de andere twee groepen, gaat het om een bescheiden aantal dat wel effect op de gemiddelden die uit het onderzoek komen.

4 Resultaten en analyse

Dit hoofdstuk staat in het teken van de resultaten en analyse van de deelvragen in dit onderzoek. In paragraaf 1 wordt **per groep** (bewindspersonen, Tweede Kamerleden en topambtenaren) de carrierestappen in algemene zin in kaart gebracht. In paragraaf 2 wordt eerst **per groep** vastgesteld welke carrierestappen uit paragraaf 1 kunnen worden aangemerkt als draaideurtap. Vervolgens volgt een algemene analyse over de **totale aantallen**. De resultaten van de vijf verwachtingen in deelvraag 3 worden gepresenteerd in paragraaf 3. Tot slot wordt in paragraaf 4 omschreven welke lessen we kunnen trekken ten aanzien van lobbyregulering, kijkend naar de uitstroompatronen van politici en topambtenaren in relatie tot de huidige regulering.

Belangrijk: de onderzoekseenheden in dit onderzoek zijn niet altijd uniek, maar zijn wel in die hoedanigheid onderzocht. Zo kwam een kamerlid of bewindspersoon in kabinet Rutte I, soms ook nog terug in kabinet Rutte II of zelfs Rutte III, maar in elke kabinetsperiode is de desbetreffende persoon apart onderzocht als ‘nieuwe onderzoekseenheid van deze periode’ en als dusdanig ook gecodeerd, zie ook hoofdstuk Methodologie.

4.1 Deelvraag 1 : type carrierestappen van bewindspersoon, kamerleden en topambtenaren
Welke carrierestappen hebben de bewindspersonen, kamerleden en topambtenaren gedurende de kabinetten Rutte I, II en III gemaakt, kijkend naar de uit- en doorstroom na of tijdens elke kabinetsperiode ?

In de volgende paragrafen worden de resultaten per doelgroep uiteengezet.

4.1.1 Resultaten bewindspersonen

Tabel 5 geeft weer welk type carrierestappen bewindspersonen in de periode van de kabinetten Rutte I, II en III hebben gemaakt. Kabinet Rutte I begon aanvankelijk met 20 bewindspersoon waarvan 12 ministers en acht staatssecretarissen. Kabinet Rutte II telde 13 ministers en acht staatssecretarissen. Tot slot begon kabinet Rutte III met 16 ministers en ook weer acht staatssecretarissen. Deze cijfers komen, in ieder geval voor wat betreft Rutte II en Rutte III, **niet** overeen met het totaal aantal unieke namen per kabinetsperiode in onderstaand tabel. Dit verschil komt door de tussentijdse wisseling van de wacht gedurende kabinetsperiodes. Rutte I verliep in dit opzicht nog rustig. Het relatief korte regeertermijn duurde van 4 oktober 2010 tot 5 november 2012 en kwam na het beroemde Catshuis crisis ten val. Rutte II duurde van november 2012 tot en met oktober 2017 en deze kabinetsperiode kende iets meer personele beweging dan de vorige (Parlement.com, 2022).

‘Het kabinet-Rutte II veranderde maar liefst negen keer van samenstelling. Vier ministers en vijf staatssecretarissen traden tussentijds af. In vijf gevallen werden zij vervangen door een nieuwe minister of staatssecretaris. Vier keer nam een ander lid van het kabinet de taken over’

Rutte III trad aan op 26 oktober 2017 en droeg op 10 januari 2022 de vlag over aan Rutte IV. Rutte III was nog beweeglijker dan de vorige qua wijzigingen in de formatie. Dit heeft voor dit onderzoek meer namen opgebracht om te onderzoeken dan alleen de namen in de aanvankelijke kabinetssamenstelling. In totaal zijn 82 carrierestappen onderzocht.

Voor een volledig overzicht van minister-staatssecretarisposten en bijbehorende namen per kabinetsperiode, zie bijlage 2.

TYPE CARRIERESTAP VAN BEWINDSPERSONEN	RUTTE I	RUTTE II	RUTTE III	TOTAAL
OPENBAAR BESTUUR	5	9	17	31
PUBLIC AFFAIRS/LOBBYIST/ADVISEUR/BELANGENBEHARTIGER	1	0	1	2
DIRECTEUR/PRESIDENTDIRECTEUR/BESTUURDER/CONCULTANT/ADVISEUR BEDRIJFSLEVEN	4	2	3	9
LID/BESTUURDER/ADVISEUR/DIRECTEUR VAN BRANCHE- OF KOEPELORGANISATIES, EUROPESE GREMIA EN INTERNATIONALE WAAKHONDEN	3	4	6	13
LID/VOORZITTER VAN RADEN VAN BESTUUR/TOEZICHT/ADVIES	2	3	1	6
LAGERE OF ANDERE OVERHEDEN	2	5	1	8
DIPLOMAAT	-	-	-	-
OVERIGE	-	3	1	4
PENSIOEN	2	1	1	4
ONBEKEND	-	-	4	4
OVERLEDEN	-	-	-	-
BANKWEZEN	1	-	-	1
TOTAAL AANTAL ONDERZOCHE BEWINDSPERSOON PER KABINET	20	27	35	

Tabel 5 type carrierestappen van bewindspersoon na elke kabinetsperiode (Rutte I, Rutte II, Rutte III)

In kabinet Rutte I bleven vijf van de 20 (25%) bewindspersonen na de kabinetsperiode een functie bekleden in het openbaar bestuur, te denken valt aan functies zoals bewindspersoon, kamerlid of topambtenaar. Verder ging 10% met pensioen en nog eens 10% werd bestuurder of voorzitter van een of meerdere raden van toezicht, -bestuur of -advies. Twee bewindslieden namen een functie aan in lagere of andere overheden, denk bijvoorbeeld aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Lisbeth Spies die vanaf 2014 eerst waarnemend burgemeester van Stichtse Vechten en later burgemeester van Alphen aan de Rijn werd. Slechts een bewindspersoon zocht zijn heil in het bankwezen en opvallend genoeg heeft geen enkele minister of staatssecretaris tussen 2010 en 2021 zijn of haar carrière voortgezet als diplomaat. Tot slot heeft 15 % een functie aangenomen in branche-, koepel- of maatschappelijke organisaties. De rest van de carrierestappen is redelijk versplinterd.

Rutte II laat in verhouding minder uitstroom zien naar buiten. 33% van de bewindspersonen is in dienst gebleven bij het openbaar bestuur en 19% bij lagere of andere overheden. Rutte III spant de kroon met een kleine 49% dat bij rijksoverheid is blijven werken. De lagere en andere overheden waren in Rutte III overigens het minst populair. Alleen minister van defensie Ank Bijleveld- Schouten (CDA) was enthousiast te krijgen voor een functie als waarnemend burgemeester in Almere. De rest van de ministers en staatssecretarissen hebben verschillende typen carrierestappen genomen.

Andere opvallendheden:

1. Het lage aantal formele public affairs professionals. En zijn in drie kabinetsperiodes welgeteld twee bewindspersoon die een functietitel in de trant van *adviseur publieke zaken/lobbyist/corporate communication officer of consultant publieke zaken* hebben aangenomen.
2. In absolute aantallen zijn er in vergelijking met andere kabinetsperiodes opvallend veel bewindspersoon die na Rutte III binnen het openbaar bestuur zijn gebleven.
3. Opvallend lage aantal carrierestappen richting lagere overheden net na kabinet Rutte III
4. De vier *onbekende* gevallen na Rutte III terwijl de tellers bij Rutte I en 2 op nul staan.

4.1.2 Resultaten kamerleden

In tabel 6 zijn in totaal 437 carrierestappen van de kamerleden in de kabinetten Rutte I, II en III in beeld gebracht. In Rutte I besloot 59% van de onderzochte kamerleden zijn huidige functie te behouden of een andere baan binnen het openbaar bestuur aan te nemen. Dit kan een stap zijn richting het kabinet, of juist een positie als bijvoorbeeld topambtenaar. In Rutte II lag dit percentage op 49% en in Rutte III op 53%. Slechts twee kamerleden In Rutte I stapten na hun ambtstermijn in een formele functie als public affairs professional. Na Rutte II waren dat er maar liefst 14 (10%) en na Rutte III ook. Een bescheiden 7% werd na Rutte I onderdeel van een raad van toezicht,- bestuur of - advies. Dat

werd 6% na Rutte II en halveerde naar een kleine 3% na Rutte III. Van de kamerleden in Rutte I ging 10% aan de slag in lagere of andere overheden in de hoedanigheid van bijvoorbeeld (plaatsvervangend-) burgemeester, lid provinciale staten of Eurocommissaris. Na Rutte II en Rutte III lagen de percentages op respectievelijk 15% en 16%. Bijna 11% van de kamerleden in Rutte I, 6% van de kamerleden in Rutte II en 7% van de kamerleden in Rutte III is net na, of soms tijdens het ambtstermijn, aangesteld als sleutelfiguur bij een branche- koepel- of maatschappelijke organisatie, Europees gremium of internationale waakhond. Verder hebben 14 kamerleden die tussen 2010 en 2021 werkzaam waren in het parlement, een belangrijke positie in het bedrijfsleven opgezocht. Van in totaal 15 kamerleden kon geen informatie opgehaald worden over de carrièrestappen na hun ambtstermijn.

TYPE CARRIERESTAP VAN KAMERLEDEN	RUTTE I	RUTTE II	RUTTE III	TOTAAL
OPENBAAR BESTUUR	83	74	78	235
PUBLIC AFFAIRS/LOBBYIST/ADVISEUR/BELANGENBEHARTIGER	2	14	14	30
DIRECTEUR/PRESIDENT DIRECTEUR/BESTUURDER/ADVISEUR BEDRIJFSLEVEN	5	6	3	14
LID/BESTUURDER/ADVISEUR/DIRECTEUR BRANCHE-OF KOEPELORGANISATIES, EUROPESE GREMIA EN INTERNATIONALE WAAKHONDEN	15	9	10	34
LID/VOORZITTER RADEN VAN BESTUUR/TOEZICHT/ADVIES	10	9	4	23
LAGERE OF ANDERE OVERHEDEN	14	22	23	59
DIPLOMAAT	-	-	-	-
OVERIGE	6	11	6	23
PENSIOEN	-	2	1	3
ONBEKEND	6	3	6	15
OVERLEDEN	-	-	1	1
TOTAAL AANTAL KAMERLEDEN PER KABINET	141	150	146	

6: Type carrièrestappen van Tweede Kamerleden in de periode van de Kabinetten Rutte I, II en III

4.1.3 Resultaten Topambtenaren

In tabel 7 zijn de carrierestappen van 33 topambtenaren, die ergens tussen 2010 en 2022 de functie secretaris generaal hebben gehad, uiteengezet. Zo een 70% is na zijn ambtstermijn in het openbaar bestuur gebleven. Een groot gedeelte van deze groep heeft een baan aangenomen bij ABD-Topconsult, *een adviesgroep van ervaren topambtenaren dragen wij bij aan een beter functionerende overheid en daarmee aan het realiseren van haar maatschappelijke opgaven* (Algemene bestuursdienst, 2022). Een kleine 10% heeft zijn loopbaan voortgezet als diplomaat en de rest van de lijst is redelijk versplinterd.

TYPE CARRIERESTAP TOPAMBTENAREN	VAN SECRETARIS GENERAAL NAAR
OPENBAAR BESTUUR	23
PUBLIC AFFAIRS/LOBBYIST/ADVISEUR/BELANGENBEHARTIGER	-
DIRECTEUR/PRESIDENTDIRECTEUR/BESTUURDER/ADVISEUR BEDRIJFSLEVEN	1
LID/BESTUURDER/ADVISEUR/DIRECTEUR BRANCHE- OF KOEPELORGANISATIES, EUROPESE GREMIA EN INTERNATIONALE WAAKHONDEN	1
LID/VOORZITTER/ADVISEUR RADEN VAN BESTUUR/ADVIES	1
LAGERE OF ANDERE OVERHEDEN	1
DIPLOMAAT	3
OVERIGE	1
BANKWEZEN	1
PENSIOEN	1
ONBEKEND	0
TOTAAL AANTAL ONDERZOCHE SECRETARISSEN GENERAAL	\

Tabel 7 : draaideurstappen van topambtenaren (secretarissen generaal) tussen 2010 en 2021

4.2 Deelvraag 2: Omvang draaideurstappen in/net na kabinetten Rutte I, II en III

Hoeveel van de in deelvraag 1 vastgestelde carrierestappen kan worden aangeduid als 'draaideur'?

4.2.1 Bewindspersoon

Van de 82 onderzochte bewindspersoon heeft na Rutte I 40%, na Rutte II 26% en na Rutte III 29% een stap gemaakt in richting van belangenbehartiging. In absolute aantallen zijn dat in totaal 25 bewindspersoon verdeeld over drie kabinetsperiodes. zie tabel 8.

	<i>Rutte I</i>	<i>Rutte II</i>	<i>Rutte III</i>	<i>totaal</i>
<i>totaal aantal onderzochte bewindspersoon</i>	20	27	35	82
<i>draaideurstappen</i>	8	7	10	25
<i>draaideurstappen uitgedrukt in percentages</i>	40%	26%	29%	30%

Tabel 8: draaideurstappen van bewindspersoon net na of tijdens de kabinetten Rutte I, II en III

De meeste draaideurstappen, ongeveer 40% (10 van de 25 draaideurstappen), zijn gemaakt richting koepel-, branche- of maatschappelijke organisaties of internationale gremia. Een baan in de belangenbehartiging, met welke functietitel dan ook, in het bedrijfsleven volgt daarna met 36% (9 van de 25 draaideurstappen, zie tabel 9 voor de resterende 6 draaideurstappen).

type carrierestap	bedrijfsleven	branche-, koepel- maatschappelijke organisaties of internationale gremia	public affairs professional/adviseur	voorzitter/lid/adviseur raden van toezicht, - bestuur en -advies	overige
aantal draaideurstappen	9	10	2	2	2

Tabel 9: draaideurstappen van bewindspersoon ondergebracht in type carrierestappen

4.2.2 Kamerleden

Van de onderzochte kamerleden heeft 21% (90 in totaal) een carrierestap gemaakt richting de draaideur, zie tabel 10.

	<i>Rutte I</i>	<i>Rutte II</i>	<i>Rutte III</i>	<i>totaal</i>
<i>Total aantal onderzochte kamerleden</i>	141	150	146	437
<i>Vastgestelde draaideurstappen</i>	25	35	30	90
<i>Draaideurstappen uitgedrukt in percentages</i>	18%	23%	21%	21%

Tabel 10: omvang draaideurstappen van kamerleden per kabinet: Rutte I, Rutte II, of Rutte III.

De vastgestelde draaideurstappen zijn in tabel 11 ondergebracht in typen carrierestappen. In totaal zijn 13 kamerleden aan de slag gegaan als lobbyist (onder verschillende functietitels) in het bedrijfsleven, 32 bij een branche-, koepel of (internationale) maatschappelijke organisatie, 16 in een raad van toezicht of advies en 29 als public affairs adviseur.

TYPE CARRIERESTAP	RUTTE I	RUTTE II	RUTTE III	TOTAAL
BEDRIJFSLEVEN	2	7	4	13
BRANCHE-,KOEPEL-, MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIE OF INTERNATIONALE GREMIA	14	8	10	32
LID/VOORZITTER/ADVISEUR RADEN VAN BESTUUR OF ADVIES	7	6	3	16
PUBLIC AFFAIRS/CORPORATE COMMUNICATION ADVISEUR/LOBBYUST	2	13	14	29
TOTAAL	24	35	31	90

Tabel 11: draaideurstappen van kamerleden ondergebracht in type carrierestappen

4.2.3 Topambtenaren

Van de 33 topambtenaren hebben er vijf binnen twee jaar een functie aangenomen waarin belangenbehartiging ten behoeve van beleidsvorming een onderdeel was/is van de taakomschrijving, zie tabel 12.

Voornaam	Achternaam	ministerie	functie	topambt enaar	nieuwe functie net na politieke carrière als topambtenaar	lobbyis- aar	periode carrière als topambtenaar	kabinet R1	kabinet R2	kabinet R3	leeftijd	type carrière stap
Pieter	Cloo			sg	Management BV, vanaf 1 november 2016. https://graydongo.nl/nl/nl-grafisch-added-value-management-bv-s-tussen-2016-2020	x	2012-2015	x			1958	bedrijfsleven
Erik	Akerboom				korpschef nationale politie Voorzitter NVB (Nederlandse Vereniging van Banken), vanaf 1 juni 2013	x	2012-2016	x			1961	overige
Chris	Buijnink			sg	vanaf 2015 voorzitter van de Raad van Bestuur van RadboudUMC	x	2007-2013	x	x		1954	bankwezen lid/voorzitter raden van
Leon	van Halder			sg	Sinds 2021 directievoorzitter van woningcorporatie Ymere.	x	2013-2015	x			1955	bestuur/advies branche-koepel- of maatschappelijk
Erik	Gerritsen			sg		x	2015-2021	x		x	1962	e organisatie

Tabel 12: volledig overzicht, rechtstreeks uit de ruwe data, van de draaideurstappen van topambtenaren die tussen 2010 en 2021 werkzaam zijn geweest als secretaris generaal

4.2.4 Algemeen

In algemene zin is vastgesteld dat ongeveer de helft, zo een 52%, van alle onderzoekseenheden (289 van de 552) bij het openbaar bestuur is blijven werken. Ruim 22% (120 van 552) heeft een duidelijke draaideurstap gemaakt en zo een 12% (68 van de 552) heeft een baan aangenomen bij lagere of andere overheden. Het percentage draaideurstappen in dit onderzoek, ligt lager dan bij andere onderzoeken – zie inleiding - uitgevoerd door de Volkskrant (25%) en Transparency International (35%). Dit verschil kan te maken hebben met verschillen in de methodologie en de samenstelling van de onderzoekseenheden. In dit onderzoek zijn de carrièrestappen van politici die vanaf twee jaar na afloop van hun politieke carrière, de wereld van public affairs zijn ingegaan, niet aangemerkt als draaideurlobbyist. Daarbij maken topambtenaren, in tegenstelling tot de bovengenoemde onderzoeken, deel uit van de onderzoeksgroep. Het beperkte percentage van de draaideurstappen in de groep van topambtenaren, drukt op het gemiddelde. Tot slot is de strikte afbakening van de tijdspanne Rutte I, II en III geweest. Het is niet met alle zekerheid vast te stellen, dat de in de inleiding aangehaalde onderzoeken van de Volkskrant en Transparency International, exact over dezelfde tijdsperiode gaan.

De uitstroom van de 14% dat over blijft, kan gezocht worden in banen die geen betrekking hebben op belangenbehartiging bij de overheid ten behoeve van beleidsvorming. Het kan zijn dat een enkeling, zeker als het gaat om kamerleden waarvan geen informatie over de recente carrièrestappen gevonden

kan worden, gebruik maakt van de wachtgeldregeling. Tot slot zijn er ook nog namen die gebruik maken van hun pensioenrechten of zijn komen te overlijden. Het overgrote gedeelte van de onderzoekseenheden die bij de overheid zijn blijven werken, betreft in absolute aantallen de kamerleden en percentueel gezien de topambtenaren. Het grootste verloop naar buiten toe, lijkt vooral te liggen bij bewindslieden. Kamerleden doen er iets langer over om die stap te maken en topambtenaren blijven het liefst bij de Rijksoverheid. Deze constatering is verklaarbaar, omdat de baan van een topambtenaar niet afhangt van verkiezingen en het daarmee samenhangende steeds sneller veranderende kiezersgedrag. Een secretaris-generaal wordt voor maximaal zeven jaar benoemd (Parlement.com, 2022) en heeft na beëindiging van zijn van aanstelling, nog altijd de mogelijkheid om binnen de Algemene Bestuursdienst, bijvoorbeeld bij ABD Top Consult, nog een andere functie te vervullen. Uit de resultaten blijkt dat dit op regelmatige basis gebeurt. Kamerleden – en bewindspersonen al helemaal – hebben die luxepositie begrijpelijkerwijs niet. Sterker nog, politici komen maar moeilijk aan een baan na hun politieke carrière, al helemaal als ze hun inkomensniveau en bestedingspatroon willen behouden. De wachtgeldregeling, met de daarbij behorende sollicitatieplicht, was en is een maatregel om deze mensen de ruimte te geven in de afkoelperiode ruim de tijd te nemen om op zoek te gaan naar een geschikte baan. De werkelijkheid is echter weerbarstig, de maatschappelijke druk maakt de wachtgeldregeling namelijk een onsympathieke maatregel. (Bovend'Eert, 2018; Timmermans & Kerkhoff, 2018). Zodoende is het ook niet verwonderlijk dat bewindslieden en meestal op termijn ook kamerleden, hun heil elders dan bij de rijksoverheid zoeken.

Bloedgroepen in vergelijking met elkaar: Het valt op dat kamerleden over de algehele tijdslijn vanaf 2010, percentueel iets meer interesse voor lagere en andere overheden tonen dan bewindslieden. Het gemiddelde van de kamerleden ligt zo rond de 13%, 3 % meer dan het gemiddelde van de bewindspersoon. In absolute aantallen is dat verschil veel groter omdat er veel meer kamerleden onderzocht zijn dan ministers en staatssecretarissen.

Ook als het gaat om het behouden van een functie bij het openbaar bestuur, winnen kamerleden met gemiddeld 54 % het van de bewindspersonen die niet verder komen dan gemiddeld 36%. Topambtenaren, in deze de secretarissen-generaal vanaf 2010, blijken echter met 70% de meest loyale groep overheidsdienaren. Met een kleine 10% lijken zij diplomatie overigens ook aantrekkelijk te vinden. Zo vertrok Rene Jone Bos, secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken in 2016 naar Moskou als ambassadeur en deed haar opvolger Joke Brandt precies hetzelfde, maar dan 4 jaar later in 2020 bij de Verenigde Naties in New York. Percentages van SG's die andere typen carrierestappen hebben gemaakt, zijn niet noemenswaardig klein, zie tabel 13.

	aantal	Draaideur- stap	openbaar bestuur	lagere overheden	rest
bewindspersoon	82	25 (32%)	31 (38%)	8 (10%)	18 (22%)
kamerleden	437	90 (21%)	235 (54%)	59 (8%)	53 (12%)
ambtenaren	33	5 (15%)	23 (70%)	1 (3%)	4 (12%)
totaal	552	120	289	68	75
Percentage van het totaal		22%	52%	12%	14%

Tabel 13: Een algemeen beeld van de carrièrestappen van bewindspersonen, kamerleden en topambtenaren ten aanzien van de gemaakte carrièrestappen in Rutte I, II en III.

Kijkend naar de resultaten in deelvraag 2 zien we dat bewindspersonen, met een gemiddelde van maar liefst 32%, het meest geneigd zijn een draaideurstap te maken. Kamerleden volgen met een gemiddelde van 21% en topambtenaren sluiten af met in totaal (dus geen gemiddelde) 15%.

Verder valt op dat koepel-,branche- of maatschappelijke de meeste draaideurlobbyisten hebben aangetrokken. Daarna komen de formele *public affairs of corporate communication bureaus* gevolgd door voorzitterschappen bij raden van bestuur of -advies. Tot slot volgen het bedrijfsleven en enkele overige sectoren, bijvoorbeeld het bankwezen. zie tabel 14 voor de verhoudingen in percentages.

Dat het bedrijfsleven in verhouding minder draaideurlobbyisten aantrekt is mogelijk te verklaren door het feit dat een draaideurstap richting maatschappelijke organisaties, dus in het belang van een groep burgers, minder weerstand oproept dan een oud-politicus die beleidsontwikkeling gaat beïnvloeden ten behoeve van de financiële winst van een bedrijf of individu. Het percentage van een bepaald type draaideurstap hoeft overigens niks te zeggen over wie er bij beleidsmakers het meest aan tafel zit. Sterker nog, volgens een recent onderzoek van de Openstate Foundation (Open State Foundation, 2022) brengen grote bedrijven het meeste tijd door bewindspersonen: *Individuele bedrijven zitten het vaakst om tafel bij bewindspersonen: 26,6% van de tijd, gevolgd door 20,5% afspraken door ondernemersverenigingen. Dit staat tegenover de 7,8% van NGO's (maatschappelijke groeperingen).* Daarnaast laten details zien dat een elitegroep van grote bedrijven als Ahold, AirFrance-KLM, Akzo-Nobel, ABN- AMRO, AEGON, Facebook, ING, KPN, Nederlandse Spoorwegen, PostNL, Pensioen Zorg & Welzijn, Rabobank, Schiphol, Tata Steel, TenneT, Unilever en Vodafone vaker om tafel zitten dan andere bedrijven binnen deze categorie.

	BEDRIJFS- LEVEN	BRANCHE-, KOEPEL-,OF MAAT- SCHAPPELIJKE ORGANISATIES	PUBLIC AFFAIRS BEDRIJVEN	VOORZITTER- SCHAP RADEN VAN TOEZICHT EN ADVIES	OVERIGE
BEWINDSPERSOON	9	10	2	2	2
KAMERLEDEN	13	32	29	16	-
TOPAMBTENAREN	1	1	1	1	1
TOTAAL	23	43	32	19	3
PERCENTAGE VAN HET TOTAAL VAN 120 DRAAIDEURSTAPPEN	19%	36%	27%	16%	2%

Tabel 14: verhoudingen in typen draaideurstappen

4.3 Deelvraag 3

Welke patronen zijn aan te wijzen als we de draaideurstappen onder bewindspersonen, kamerleden en topambtenaren met elkaar vergelijken

In deze paragraaf worden de resultaten gepresenteerd van vijf verwachtingen. De resultaten maken o.a. een vergelijking tussen bewindspersonen, kamerleden en topambtenaren mogelijk.

4.3.1 Verwachting 1

Verwachting: kamerleden en bewindspersonen maken verhoudingsgewijs vaker een draaideurstap dan topambtenaren.

15% % van de onderzochte topambtenaren heeft een draaideurstap gemaakt. Bij kamerleden ligt het gemiddelde (over drie kabinetsperiodes) op 21% en bij bewindspersonen, ook weer gemiddeld, op 32%. Bewindspersonen en kamerleden maken dus duidelijk vaker draaideurstappen dan topambtenaren. Heel verrassend is dit resultaat niet. In het theoretisch kader is besproken dat het verloop binnen een bepaalde groep (kamerleden, bewindspersonen, topambtenaren) effect heeft op het aantal potentiële draaideurlobbyisten. Wetend dat topambtenaren ook na de hun functietermijn van 7 jaar, (kunnen) blijven werken bij de rijksoverheid bij bijvoorbeeld ABD Top Consult, kunnen we vaststellen dat het verloop binnen deze groep, kleiner is dan bij gekozen politici. Een kleiner verloop betekent dan ook minder potentiële draaideurlobbyisten vanuit deze groep.

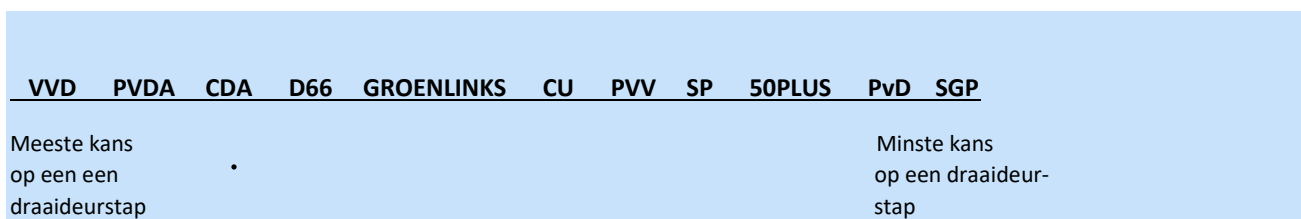
4.3.2 Verwachting 2

Verwachting : in verhouding zullen er meer draaideurlobbyisten vanuit liberale hoek komen, dan vanuit de socialistische en christendemocratische hoek.

In totaal hebben 53 politici (kamerleden en bewindspersonen) vanuit de liberale hoek ergens in hun carrièrepad tussen 2010 en 2021, gekozen voor een draaideurstap. Vanuit de meer socialistische partijen waren dat er 39, en de teller stond bij christendemocratische partijen op 23, zie tabel 15. Topambtenaren zijn in deze buiten beschouwing gelaten, omdat hun partijkleur niet te achterhalen is in de geraadpleegde informatiebronnen. De verwachting dat liberalen naar verwachting sneller draaideurstappen zullen maken dan socialisten en christendemocratische partijen, blijkt dus ook te kloppen. In percentages uitgedrukt bekentent dit, dat van de in totaal 115 (90 kamerleden +25 bewindspersonen) draaideurstappen die politici uit de kabinetten Rutte I en Rutte II en Rutte III samen hebben gemaakt, 53% uit de liberale, 20% uit de christendemocratische en 34% uit de socialistische hoek komt. Dit resultaat was te verwachten omdat de liberale politiek-filosofische gedachtegoed zich leent voor ongehinderd je dromen najagen, zolang je niet formeel wetten overtreedt. Integriteit en betrouwbaarheid zijn vanuit het oogpunt van liberale beginselprogramma's gezien, persoonlijke aangelegenheden. De overheid is er om welvaart in vrijheid en veiligheid mogelijk te maken, maar hoeft geen topprioriteit te maken van de regie op betrouwbare overheden. Figuur 3 geeft aan in welke partijen de meeste kans bestaat dat een kabinets- of Tweede Kamerlid een draaideurstap maakt.

		KAMERLEDE N ABSOLUTE AANTALLEN	BEWINDSPERSON EN ABSOLUTE AANTALLEN	TOTAAL	PERCENTUEEL
LIBERAAL	D66	6	3	9	8%
LIBERAAL	VVD	29	10	39	34%
CHRISTEN- DEMOCRATISCH	CDA	10	6	16	14%
LIBERAAL	50plus	2	-	2	2%
LIBERAAL	PVV	3	-	3	3%
CHRISTEN- DEMOCRATISCH	SGP	1	-	1	1%
CHRISTEN- DEMOCRATISCH	CU	4	2	6	5%
SOCIALISTISCH	PvdA	24	4	28	24%
SOCIALISTISCH	SP	3	-	3	3%
SOCIALISTISCH	Groenlin ks	7	-	7	6%
SOCIALISTISCH	PvD	1	0	1	1%
TOTAAL		90	25	115	

Tabel 15: de verhouding tussen liberale, christendemocratische en socialistische draaideurlobbyisten

Figuur 3: schaaltekening waaruit blijkt in welke partijen de meeste kans bestaat op een draaideurstap

4.3.3 Verwachting 3

Verwachting: De meeste draaideur stappen worden vermoedelijk gemaakt door ervaren politici en ambtenaren die minimaal 4 jaar ervaring hebben opgedaan binnen het openbaar bestuur

Hoe meer ervaring de politicus heeft, hoe hij aantrekkelijker hij wordt als lobbyist vanwege de politieke ervaring en het opgebouwde netwerk aan beleidsmakers en bewindspersonen (LaPira & Thomas, 2012; Strickland, 2019). Dit betekent dat de politicus of topambtenaar voldoende tijd gehad moet hebben om te werken aan dat sterke netwerk en stevige know-how op te doen over beleidsprocessen, procedures omtrent wetgeving en inhoudelijke dossiers. In dit onderzoek is de norm vastgelegd op minimaal vijf jaar politieke ervaring. Van de 90 kamerleden die een draaideurstap hebben gemaakt, hadden er 62 minimaal vijf jaar of langer ervaring als kamerlid. 28 kamerleden hadden minder dan vijf jaar ervaring op hun post. Dus 2/3 van alle kamerleden die een draaideurstappen hebben gemaakt, had al vijf jaar of langer ervaring opgedaan in zijn functie. Wel dient opgemerkt te worden dat bij de codering, alleen de ervaring als tweede kamerlid is meegeteld. De politieke ervaring die een kamerlid mogelijker- en vooral ook logischerwijs eerder heeft opgedaan in andere politieke posities, is hierbij niet meegerekend. Desalniettemin kan die ervaring, bijvoorbeeld als voormalig beleidsadviseur, wel degelijk bijdragen aan meer toegevoegde waarde als draaideurlobbyist.

Dit uitgangspunt geldt des te meer voor bewindspersonen en topambtenaren. Van de in totaal 25 draaideurstappen van bewindspersoon hadden er 11 (44%) vijf jaar of meer en 14 (56%) minder dan vijf jaar ervaring in hun functie. Echter, zo ongeveer alle bewindspersoon hadden voor hun functie in het kabinet al minimaal drie jaar ervaring in de Tweede Kamer als kamerlid opgedaan. Als de ervaring in de Tweede Kamer wordt meegenomen, hebben bijna alle bewindspersonen die voor de draaideur hebben gekozen, minimaal vijf jaar ervaring in het openbaar bestuur op hoog niveau. Van de vijf topambtenaren die voor de draaideur hebben gekozen, zijn er vier die minder dan vijf jaar ervaring hadden, dat is 80%.

De verwachting klopt dus deels. Een meerderheid van draaideurlobbyisten die kamerlid zijn geweest, heeft vijf jaar of meer ervaring. Voor oud kabinetsleden geldt dit al helemaal omdat de tijd die ze in het parlement hebben doorgebracht, meetelt als ervaring in het openbaar bestuur. Alleen de groep

draaideurlobbyisten uit de groep topambtenaren, heeft zonder extreem veel ervaring op de **huidige** post de draaideur opgezocht, maar ook voor deze groep geldt dus dat dit een vertekend beeld is. Een topambtenaar zit op zijn functie juist vanwege de ruime politiek bestuurlijke ervaring.

4.3.4 Verwachting 4

Verwachting : de meeste draaideurlobbyisten zullen de wereld van public-affairs toetreden in een beleidsterrein of dossier waar ze vanuit hun achtergrond in de politiek al mee bekend zijn.

	DRAAIDEURSTAP WEL RELATIE MET VOORMALIGE DOSSIERS	DRAAIDEURSTAP GEEN RELATIE MET VOORMALIGE DOSSIERS
BEWINDSPERSONEN	13 (52%)	12 (48)
KAMERLEDEN	57 (63%)	33 (37%)
TOPAMBTENAREN	3 (60%)	2 (40%)
TOTAAL	73 (61%)	47 (39%)

Tabel 16: draaideurstappen van politici en topambtenaren in relatie tot hun voormalige beleidsdossiers

In totaal hebben 73 draaideurlobbyisten (60%) gekozen voor een lobbypositie die betrekking heeft op hun voormalige beleidsterrein (-en). De nieuwe functies van 47 draaideurlobbyisten (40%) hebben geen betrekking op hun voormalige beleidsterrein (-en) of ministerie (-s), zie tabel 16. Ook deze verwachting lijkt te kloppen en de resultaten bevestigen de theorie hieromtrent. In bijna alle aangehaalde studies in het theoretisch kader in hoofdstuk 2, spreken wetenschappers over de extra toegevoegde waarde van de draailobbyist die kennis heeft van inhoudelijke dossiers. Uit de resultaten blijkt dat bijna 2/3 van alle draaideurlobbyisten de belangen behartigt van een organisatie die zich bezig houdt met issues direct betrekking hebben op hun voormalige beleidsdossiers, ministeries of departementen. Dus draaideurlobbyisten zijn zich ervan bewust dat de kennis over hun voormalige beleidsterreinen hen, naast de algemene procedurele kennis die alle draaideurlobbyisten hebben, extra aantrekkelijk maakt. Dit betekent overigens wel dat het overgrote gedeelte van de draaideurlobbyisten in Nederland, daadwerkelijk inhoudelijke – en misschien wel geheime - kennisvoorsprong heeft op collega's en daarmee bijdraagt aan een ongelijk speelveld. We hebben het dan dus over een lobbylandschap waarin aantoonbaar sprake is van informatie-ongelijkheid. Als we daarbij optellen dat de draaideurlobbyisten in dit onderzoek nog geen twee jaar weg zijn bij hun voormalige politieke afdeling en vermoedelijk een groot gedeelte van het personeelsbestand nog persoonlijk kennen

vanwege de relatief recente samenwerking, komt dit ook nog neer op ongelijke toegang tot beïnvloeding van beleidsvorming. Het zorgwekkende ligt dus deels in het feit dat in ieder geval een deel van het Nederlandse lobbylandschap wordt bewoond door een bolwerk van old-boys & girls-network met verschillende concurrentievoordelen. Daarbij komt ook nog eens dat de acties/intenties van deze mensen gedurende hun ambtstermijn mogelijk al in het voordeel van hun toekomstige werkgever lagen. Dit vermoeden hard maken is vrij lastig, maar de schijn is er wel degelijk en dat kan een beschadigend effect hebben op het vertrouwen in de kwaliteit van besluitvorming binnen de overheid. Hieraan gerelateerd: grondwettelijk gezien dient de bewindspersoon en/of kamerlid zich te houden aan zijn of haar ambtseed waarin hij of zij heeft beloofd volledig en onvoorwaardelijk onafhankelijk te handelen (Bovend'Eert, 2018). Sec gezien kan vanuit deze redenatie herleid worden dat draaideurlobbyisten die gedurende hun ambtstermijn gehandeld hebben in het voordeel van hun toekomstige werkgever, mogelijk meened hebben gepleegd. Even goed zorgen draaideurlobbyisten wel voor een effectieve en werkbare situatie waarin ze vanuit inhoudelijke en procedurele kennis en ervaring vlot handelen en vertraging voorkomen. Daarbij hebben ze een verrijkend effect op hun omgeving omdat ze 'beide werelden' voorzien van nieuwe denkbeelden.

4.3.6 verwachting 5

Verwachting: de meeste draaideurlobbyisten staan niet geregistreerd als lobbyist in het Transparantieregister van de Tweede Kamer of de Beroepsvereniging voor Public Affairs

Van de 90 kamerleden, 25 bewindspersoon en vijf topambtenaren die een draaideurstap hebben gemaakt, heeft geen een zich geregistreerd in het lobbyregister van de Tweede Kamer. Dit lobbyregister is een openbaar register van belangenbehartigers en lobbyisten die met hun lobbypas toegang hebben tot de semipublieke ruimtes in het Binnenhof (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2022). Voor een volledig overzicht van de namen in het register die voor het laatst in december 2022 is bijgewerkt, zie bijlage 3. Van de 120 draaideurlobbyisten zijn er welgeteld twee kamerleden, Rene Leegte en Andre Bosman, die zich hebben geregistreerd in de ledenlijst van de Beroepsvereniging voor Public Affairs, dat komt neer op iets meer dan 1%. De verwachting dat de meeste draaideurlobbyisten zich niet snel registreren in het lobbyregister, lijkt dus te kloppen.. Gezien de voordelen die een transparantieregister oplevert, is dit een gemiste kans. Juist een actief transparantieregister kan helpen om de draaideurlobbyist een legitieme positie te geven in de publieke opinie. Een actief lobbyregister bevat namelijk namen, informatie over doelstellingen, strategieën en uitgaven van lobbyisten. Deze informatie is beschikbaar voor openbaar onderzoek, maar ook voor lobbyisten zelf. Met andere woorden, draaideurlobbyisten kunnen deze informatie zelf ook gebruiken

voor strategiebepaling, concurrentiepositie, informatiehuishouding en/of samenwerking. De toegankelijke informatie nodigt namelijk uit om de data betekenis te geven door op deze manier ernaar te kijken (Crepaz, 2020). *‘Lobbyregisters kunnen gezien worden als de ‘linked-in’ community van de lobbywereld’* is een veelzeggende citaat van een van de respondenten van Crepaz (2020). Het verwijt richting het Nederlandse lobbylandschap is vooral dat het troebel is en dat niemand in een goed overzicht heeft van wie bij wie belangen behartigt en waar dat toe leidt. De schijn van belangenverstrengeling wordt hierdoor bekrachtigd. De inzet van een actief lobbyregister zou van de zogenaamde transparantiecrisis een kans kunnen maken voor beide werelden, dus voor de overheid, maar ook voor public affairs professionals.

4.4 Deelvraag 4

Wat is de status quo van de maatregelen die betrekking hebben op de draaideurlobbypraktijken in Nederland en hoe staan die in relatie met de resultaten deelvraag 3?

Het dagelijks bestuur van de Europese Unie, politieke prominenten in de Tweede Kamer en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) vinden dat Nederland de schijn op belangenverstrengeling moet tegen gaan door de huidige regulering te herzien (Europa NU, 2022; Transparency International Nederland, 2021; Parlement.com, 2022). Om de huidige regulering goed in beeld te krijgen volgt hieronder volgt een opsomming van:

- de huidige lobbyregulering in Nederland die volledig of deels betrekking heeft de draaideurlobby
- de raakvlakken tussen bestaande regulering omtrent de draaideurlobby en de in deelvraag 3 vastgestelde uitstroompatronen
- de uitstroompatronen zonder raakvlakken met de huidige regulering voor de draaideur

4.4.1 Huidige regulering met betrekking tot de draaideurlobby

Afkoelperiode/lobbyverbod: Een regel die voorschrijft dat oud bewindslieden in de eerste twee jaar na hun ambtstermijn of aftreden geen lobbyactiviteiten mogen verrichten bij en niet ingehuurd mogen worden door hun voormalig ministerie, de zogenaamde afkoelperiode (Rijksoverheid, 2021). Het interessante aan deze maatregel is dat het van toepassing is op oud bewindspersonen, maar nageleefd en gehandhaafd moet worden door topambtenaren die hun voormalige bewindslieden moeten weren. Kamerleden en topambtenaren wordt al helemaal niet over gesproken (Bovend'Eert, 2018). Een andere interessante wetenswaardigheid is dat dit zogenaamde circulaire lobbyverbod in 2019 onopgemerkt

kwam te vervallen (Overheid.nl, 2019). Toen daar in 2021 vragen over kwamen vanuit de tweede kamer, is vanuit het ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties een onduidelijke brief geformuleerd waaruit bleek dat het lobbyverbod nog *wel van kracht was, maar dan niet meer als zijnde in een in 'circulaire'* (Dekker, Korteweg, & Verwiel, Volkskrant, 2021). Daarbij is dit lobbyverbod slechts een regel en geen wetgeving en dus volgen er geen noemenswaardige sancties indien men ervan afwijkt. De nadruk ligt overigens nog altijd op lobbyactiviteiten binnen het eigen ministerie en voormalige beleidsdossiers (Korteweg, 2021). Een oud minister van Volksgezondheid mag dus meteen na beëindiging van zijn of haar ambtstermijn zonder slag of stoot via de draaideur als lobbyist terugkomen bij bijvoorbeeld het ministerie van Economische Zaken.

Er wordt al anderhalf jaar gesproken over de aanscherping van deze maatregel door er wetgeving van te maken (NOS, 2022). Het idee is dat een oud bewindspersoon een vervolgfunctie eerst voorlegt aan een onafhankelijke commissie zodat de toelaatbaarheid wordt getoetst. Een functie die betrekking heeft op het eigen (of aanverwante) ministerie van de bewindspersoon zou dan afgewezen of onder voorwaarden toegelaten worden, zodat er aantoonbaar integer en volgens de wetgeving gehandeld wordt (Rijksoverheid, 2021). Een knoop in deze is echter vooralsnog niet doorgehakt. Tot slot wordt er per definitie niet gesproken over een algemeen en bindend lobbyverbod voor alle bewindspersoon, topambtenaren of kamerleden die nog geen twee jaar uit dienst zijn (Korteweg, 2021).

Lobbypas: *De Rijkspas is een multifunctionele smartcard voor rijksambtenaren met meerdere functies, zoals toegang tot gebouwen en beveiligde toegang tot pc's en netwerken* (Maas, 2015) Op 1 maart 2022 is de Rijkspas, in volkstaal ook wel lobbypas genoemd, afgeschaft voor oud kamerleden. (NPOradio, 2022). De lobbypas verschaft oud- kamerleden na hun ambtstermijn nog altijd onbeperkte toegang tot de werkruimtes in het Binnenhof. Dit maakte hen interessante lobbyisten voor private partijen of maatschappelijke organisaties (Korteweg, 2021). Tegenwoordig is de lobbypas een privilege waar alleen formeel geregistreerde lobbyisten gebruik van kunnen maken en het geeft alleen toegang tot de semi-publieke ruimten van de Rijksoverheid. Voor een afspraak met een kamerlid of bewindspersoon, moet je als lobbyist, net als alle andere burgers een afspraak maken. Tot voor kort hadden oud kamerleden echter een Rijkspas die ze na hun carrière bij de overheid inzetten als lobbypas. Daarmee hadden ze toegang tot de publieke tribune en de kantoren van Kamerleden, maar mochten ze ook naar commissievergaderingen (Korteweg, 2021). Deze rijkspas, dus het lobbypas van oud kamerleden, is per 1 maart 2022 afgeschaft.

Lobbyparagraaf: De lobbygraaf *is een uitputtend overzicht van alle belangenbehartigers die invloed hebben uitgeoefend op een stuk wetgeving, welke externe inbreng is ontvangen en meegenomen. Mits goed uitgevoerd verstrekt de paragraaf informatie over wiens belang er gediend wordt. Zo geeft het een beeld van de spelende belangen in de maatschappij en kan het weergeven of er een gelijk speelveld is gegarandeerd* (Vollebergh, Transparency International Nederland, 2022). De moties die in 2016 (van Gerven & Oosenburg, 2016), 2017 (Recourt & Voortman, 2017) en 2022 (Dassen & Omtzicht, 2022) zijn ingediend om een lobbyparagraaf in te voeren, zijn aangenomen. De regel is echter niet verankerd in de wet waardoor de naleving meer berust op de persoonlijke integriteitsgrenzen van politici en beleidsmakers, dan stevige regulering.

Openbare agenda's bewindslieden: Naar aanleiding van de initiatiefnota van Bouwmeester en Oosenburg (2016) heeft het kabinet Rutte III besloten om de agenda's van bewindspersonen openbaar te maken. De Open State Foundation heeft onderzocht hoe nauwkeurig de agenda's worden bijgehouden en zoals hierboven al reeds is aangekaart, valt het resultaat tegen. Citaat uit het rapport van de Open State Foundation: *Bij 18 van de 114 afspraken die wel geregistreerd zijn, is zowel het onderwerp als de contactpersoon voor nadere informatie vermeld; dit komt neer op 14%. In de meeste gevallen waarbij het gespreksonderwerp wordt genoemd staat er slechts "kennismakingsgesprek". In slechts drie gevallen van de 114 was er daadwerkelijk een gespreksonderwerp bekend*'. Wellicht is deze gang van zaken begrijpelijk gezien de ruimte die in de uitzonderingsgronden binnen de uitvoeringsrichtlijnen voor *openbare agenda's bewindslieden* is ingebouwd, om indien gewenst, niets openbaar te maken (Communicatierijk.nl, 2018). Agenda's van tweede kamerleden, eerste kamerleden en topambtenaren zijn sowieso niet openbaar (Open State Foundation, 2022; Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2022

Lobbyregister: Het lobbyregister, ook wel transparantieregister genoemd, in Nederland is statische lijst van Tweede Kamer waarop namen staan van ongeveer 100 lobbyisten. Het register wordt niet regelmatig geactualiseerd en komt in de verste verte niet in de buurt van het daadwerkelijke aantal belangenbehartigers die effect hebben op de beleidsvorming in Den Haag. Het lobbyregister van de Beroepsvereniging voor Public Affairs kent een iets grotere omvang, maar is voor lobbyisten niet verplicht om bij aan te haken. In november 2021 is een motie aangenomen voor een verplicht – en actief - lobbyregister voor bewindspersoon en de ambtelijke top (Parlement.com, 2021). Alleen de VVD en de Groep van HAGA stemden tegen. Het idee was en is om een levend lobbyregister naar Iers model te bewerkstelligen. Dus een levend document waarin bewindslieden en topambtenaren real time bijhouden wanneer zij met welke lobbyist ze over welke onder welke omstandigheden welk onderwerp hebben besproken. De Europese Unie kent een goed functionerend, actief transparantie

register: belangenorganisaties kunnen in het register onder meer hun budget, contactgegevens, doelstellingen en interessegebieden invoeren. Deze gegevens zijn vervolgens algemeen toegankelijk voor het publiek. Het register biedt ook de mogelijkheid om een klacht in te dienen wanneer een organisatie zich niet aan de in het register gepubliceerde gedragscode voor belangenvertegenwoordigers houdt. Dit gratis register geeft een overzicht van de activiteiten van belangenvertegenwoordigers die actief zijn in Europa. Sinds juni 2011 draagt het register de naam 'transparantieregister' en is het register van de Europese Commissie samengevoegd met dat van het Europees Parlement, waarbij lobbygroepen verplicht zijn om zich in te schrijven. Sinds april 2021 is deze verplichting er ook voor andere belangengroepen (EU Monitor, 2022)

4.4.2 Relatie uitstroompatronen met bestaande regulering

In tabel 16 zijn de vastgestelde uitstroompatronen in dit onderzoek in relatie gebracht met bestaande regulering te aanzien van de draaideurstappen van politici en topambtenaren. Dit nog los van de mate waarin de regulering wordt uitgevoerd. Het lobbyregister heeft indirect een relatie met de draaideurlobbyisten die in hun eigen beleidsterrein belangenbehartiger zijn geworden. Het register geeft immers een beeld over wie voor welke partij belangen behartigt. Zo een partij (bedrijf, bank, branche- of koepelorganisatie of maatschappelijke instelling) heeft wel of raakvlakken met de voormalige dossiers van de oud politicus of topambtenaar. Het lobbyverbod voor bewindspersoon heeft een wat directer verband met de voormalige beleidsdossiers en ministeries van politici en topambtenaren. Het verbod is er immers op gericht dat bewindslieden na hun ambtstermijn twee jaar lang geweerd worden op hun voormalige ministeries, om de schijn van belangenverstrengeling tegen te gaan. Verder heeft de registratie van een draaideurlobbyist in het lobbyregister betrekking op zowel het lobbyregister als de lobbypas. Als belangenbehartiger zou je geregistreerd moeten zijn en als formeel geregistreerde lobbyist zou je in het bezit moeten zijn van een lobbypas die toegang geeft tot de semi-openbare ruimten van het Openbaar Bestuur. Tot slot heeft de registratie in lobbyregisters ook weer relatie met de openbare agenda's van bewindspersoon. Als een geregistreerde lobbyist openlijk contact heeft gehad met de belangen behartiger van een bepaalde partij, zegt dat iets over wie er mogelijk een rol heeft gehad in besluitvorming.

4.4.3 Uitstroompatronen zonder relatie met huidige regulering

De vastgestelde uitstroompatronen in deelvraag drie hebben niet allemaal een raakvlak met de huidige (weliswaar zwakke) regulering op het gebied van de draaideurlobby, zie tabel 17. Het bescheiden aantal kruisjes zegt iets ver de geringe regulering van de praktijk. Zo lijkt de duur van de periode waarin de oud politicus of topambtenaar ervaring, kennis en netwerk heeft opgebouwd in Den Haag, nog niet relevant. Ook is er nog geen directe aandacht voor het verschil in omvang als het gaat om

draaideurstappen van oud-politici versus oud-topambtenaren. Tot slot is er ook geen relatie tussen bestaande regels en de partijfilosofie van de meeste draaideurlobbyisten.

	HUDIGE REGULERING	LOBBYPAS	LOBBYVERBOD	OPENBARE AGENDA BEWINDSPERSOON	LOBBYPARAGRAAF	LOBBYREGISTER
UITSTROOMPATRONEN						
DRAAIDEUR STAP IN RELATIE MET VOORMALIGE BELEIDSDOSSIER		x				x
REGISTRATIE IN LOBBYREGISTER		x		x		x
PARTIJFILOSOFIE VAN DE DRAAIDEURLOBBYIST						
PERIODE AMBTSTERMIJN DRAAIDEURLOBBYIST						
DRAAIDEUR STAPPEN VAN TOPAMBTENAREN IN VERHOUDING MET BEWINDSPERSOON						

Tabel 17: uitstroompatronen in de draaideurstappen van politici en topambtenaren in relatie met de huidige regulering in Nederland

5 Conclusie

Centraal staat in dit onderzoek staat de draaideurlobby, oud overheidsfunctionarissen die na hun carrière als bijvoorbeeld bewindspersoon, kamerlid, woordvoerder, politiek adviseur of topambtenaar, als belangenbehartiger aan de slag gaan bij private ondernemingen of maatschappelijke-/ semipublieke organisaties. Bij de uitoefening van hun nieuwe functie maken zij regelmatig gebruik van hun netwerk binnen de overheid en de opgebouwde beleids-, dossier- en procedurele kennis. De draaideurlobby is een gegeven en zo ook de negatieve connotatie omtrent het verschijnsel. De schijn van belangenverstrengeling, het risico op netwerkcorruptie, de werkelijkheid van kennisvoorsprong, het in stand houden van de old-boys&girls-network en het gevaar van het subjectief en afhankelijk handelen van zittende politici en topambtenaren met het oog op de belangen van hun toekomstige werkgever, zijn zorgen die gepaard gaan met het fenomeen. Al helemaal omdat de draaideur in Nederland zich afspeelt tegen de achtergrond van een intransparant lobbylandschap. Tegelijkertijd zijn de daadwerkelijke negatieve effecten van de draaideurlobby op de beeldvorming in Nederland nooit gemeten, dus de wanklanken zijn vooral gebaseerd op cijfers in rapporten over beeldvorming. Daarbij neemt de draaideurlobbyist onmiskenbare voordelen met mee zich in het lobbyproces. Om mee te beginnen is hij politiek vaardig en heeft hij procedurele knowhow en/of inhoudelijke dossierkennis. Dit levert op dat hij effectief kan handelen en beeldvorming kan beïnvloeden zonder daarbij te vertragen of kansen mis te lopen. Daarbij geniet een draaideurlobbyist een brede horizon, omdat hij tijdens het bedenken en ‘dragen’ van systematische voorbereide activiteiten en kennis, zelf ook nieuwe wereldbeelden opdoet en dat in beide wereld continu kan delen. Deze toegevoegde waarde heeft een lobbyist die de taal van de overheid minder spreekt, in ieder geval stuk minder. Als het beïnvloeden dan ook nog eens plaatsvindt in het belang van de algehele maatschappij of grote delen daarvan, zouden weinig mensen moeite hebben met het bestaan van de draaideurlobby.

Het lastige is dat niemand dat weet, omdat lobbyactiviteiten in het Haagse niet goed worden geregistreerd. Er bestaat geen actief lobbyregister waarin namen, doelen, activiteiten, afspraken en budgetten van lobbyisten of public affairs organisaties geregistreerd staan. Het lobbyregister van de Tweede Kamer is statisch en verre compleet en de wat uitgebreidere ledenlijst van de Beroepsvereniging voor Public Affairs is niet verplicht om als belangenbehartiger bij aan te haken. Een gemiste kans gezien het feit dat een actief lobbyregister niet alleen data bevat voor de externe onderzoeker, maar ook betrouwbare informatie verschaft ten behoeve van een goede lobbystrategie voor zowel de lobbyisten zelf als de insiders binnen de overheid. De zogenaamde openbare agenda's van bewindspersonen dragen ook al niet bij aan meer transparantie, de invulling daarvan is namelijk een soort van vrijwillig en als er al wat te lezen valt, is het vaak te cryptisch en nietszeggend. De

afschaffing van de lobbypas was een goed begin, maar als vervolgens blijkt dat draaideurlobbyisten gewoon via hun voormalig netwerk afspraken kunnen maken met beleidsmakers, zonder dat er ergens iets geregistreerd of gerapporteerd wordt, smelt de hoop voor meer transparantie als sneeuw voor de zon, ze hebben die lobbypas immers niet echt nodig. Het vertrouwen in de democratische beleids- en besluitvorming had, ondanks het ontbreken van een wettelijke basis voor al deze maatregelen, een boost kunnen krijgen als in ieder geval de lobbyparagraaf, na drie aangenomen moties, nu eindelijk een keer werkelijkheid was geworden, maar ook dat lijkt nog niet te willen lukken. En zolang er geen bindend lobbyverbod voor twee jaar komt voor oud bewindspersonen, kamerleden en topambtenaren waar zij zelf verantwoordelijk voor zijn, blijft de kans op meer transparantie en vertrouwen in het Nederlandse lobbylandschap in het algemeen, en de activiteiten van de draaideurlobbyist in het bijzonder klein. Dat is een gemiste kans, want bestuurskundig gezien hoeft de draaideurlobby niet per se bezwaarlijk te zijn, maar moet dus wel in alle openheid plaatsvinden. Die transparantie draagt bij aan de publieke beeldvorming over de schijn van belangenverstrengeling, het risico op netwerkcorruptie en een ongelijk speelveld, (Van Schendelen, 2018; Fraussen & Braun, 2018; Korteweg, 2018; Timmermans & Kerkhoff, 2018; Coen & Provost, 2022).

Kijkend naar de uitstroombatronen van draaideurlobbyisten in relatie tot de huidige maatregelen omtrent de carrierestappen van oud bewindspersonen, kamerleden en in topambtenaren, kunnen we de lessen die getrokken kunnen worden ten aanzien van betere regulering, in relatie brengen met een aantal voorstellen in de initiatiefnota *Lobby In daglicht* van kamerleden Bouwmeester & Oosenburg (2016) en vertalen naar een aantal aanbevelingen. Allereerst is de tijd hoog rijp voor het verplicht maken van een actief lobbyregister, bij voorkeur die van de Vereniging voor Public Affairs, zodat de controle plaatsvindt vanuit de eigen beroepsgroep. Ten tweede moet het bestaande lobbyverbod niet alleen van toepassing zijn voor bewindspersonen, maar ook kamerleden. Gezien het beperkte percentage draaideurlobbyisten in de groep van topambtenaren, kunnen die in eerste instantie buiten beschouwing gelaten worden. Het lobbyverbod is overigens alleen zinvol als het wettelijk verankerd wordt en een onafhankelijk toezichtsorgaan, bijvoorbeeld een commissie binnen de Beroepsvereniging voor Public Affairs, daar toezicht. Tot slot zou het lobbyverbod niet alleen het contact met de voormalige (eigen) ministerie, maar met alle ministeries moeten behelzen. Er zijn immers genoeg draaideurlobbyisten die direct na hun carrière bij de overheid, beleid zijn gaan beïnvloeden, buiten hun voormalige beleidsdossiers. Dit kunnen zij, omdat het hebben van procedurele kennis en een politiek netwerk ook waardevol is. Let wel, als de maatregelen omtrent een uitvoerige lobbyparagraaf, een actief lobbyregister en daadwerkelijk 100% openbare agenda's van bewindspersonen (en het liefst ook van kamerleden en topambtenaren) nageleefd zou worden, zou er minder behoefte zijn aan scherpe

gereguleerde lobbyverbod. Het probleem is immers (nog) niet het bestaan van draaideurlobbysten, als wel het feit dat niemand weet wanneer ze met wie in gesprek gaan en welke beleidsuitkomsten daardoor worden beïnvloed.

Er zijn drie uitstroompatronen die niet direct gelinkt kunnen worden aan de huidige weliswaar symbolische, maar wel bestaande maatregelen:

- 1- Het feit dat bijna de helft van de draaideurlobbyisten een liberale achtergrond heeft
- 2- Het feit de meeste draaideurlobbyisten meer dan vijf jaar ervaring hebben opgedaan binnen de overheid.
- 3- Het feit dat politici vaker een draaideurstap maken dan topambtenaren

Een geautoriseerd toezichtsorgaan, bijvoorbeeld in de hoedanigheid van de Beroepsvereniging voor Public Affairs of commissies binnen de overheid zelf, kan in deze zinvol zijn om in te zetten. Een onafhankelijk toezichtsorgaan die bepaalt of dat een oud politicus of topambtenaar überhaupt een draaideurstap mag maken en vervolgens via goed functionerende registers, duidelijke lobbyparagrafen en openbare agenda's in de gaten houdt of dat er sprake is van belangenverstrengeling, netwerkcorruptie of een ongelijk speelveld, zou helpen om de transparantie in het lobbylandschap en daarmee het vertrouwen in de besluitvorming van de democratische rechtsstaat naar een hoger plan te tillen.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Het gebrek aan empirisch bewijs waaruit blijkt dat de draaideurlobby, bekeken vanuit een maatschappelijk perspectief, daadwerkelijk negatieve effecten heeft op beleidsuitkomsten in Nederland, zorgt ervoor dat de discussie blijft hangen op het niveau van omvang en beeldvorming. Een sterke aanbeveling voor vervolgonderzoek zou daarom het meten van de invloed van draaideurlobbysten op beleidsuitkomsten zijn. Voorts zou onderzocht kunnen worden of dat, naast het niet makkelijk kunnen vinden van een nieuwe baan en de onsympathieke wachtgeldregeling, financiële prikkels doorslaggevend kunnen zijn voor politici om een draaideurstap te maken. De resultaten kunnen in relatie worden gebracht met de huidige integriteitscodes en de mate waarin draaideurlobbyisten die in acht nemen. Verder zou de studie naar de uitstroompatronen van socialistische, christendemocratische en liberale politici uitgebreid kunnen worden door vast te stellen wat voor type draaideurstap kenmerkend is voor welke politieke stroming (-en) en tot welke beleidsuitkomsten deze draaideurstappen tot op heden hebben geleid.

Tot slot zou een studie naar de politieke actoren en andere stakeholders die de invoering en/of naleving van scherpere lobbyregulering in Nederland tegenhouden, interessante kennis en inzichten kunnen opleveren.

Bijlagen

Bijlage 1

VVD (31 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Mark Rutte**^[2], fractievoorzitter
- Edith Schippers^[2]
- Fred Teeven^[2]
- Jeanine Hennis-Plasschaert^[2]
- Stef Blok
- Paul de Krom
- Frans Weekers
- Atzo Nicolai
- Charlie Aptroot
- Betty de Boer
- Halbe Zijlstra
- Anouchka van Miltenburg
- Han ten Broeke
- Ineke Dezentjé Hamming-Bluemink
- Willibrord van Beek
- Cora van Nieuwenhuizen
- Janneke Snijder-Hazelhoff
- Malik Azmani
- Helma Neppérus
- Ton Elias
- Mark Harbers
- Brigitte van der Burg
- Tamara Venrooy-van Ark
- Anne Mulder
- Erik Ziangs
- Ard van der Steur
- Klaas Dijkhoff
- Helma Lodders
- Anne-Wil Lucas-Smeerdij
- André Bosman
- Afke Schaart

PvdA (30 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Job Cohen**^[2], fractievoorzitter
- Nebahat Albayrak^[2]
- Ronald Plasterk^[2]
- Jetta Klijnsma^[2]
- Mariëtte Hamer
- Jeroen Dijsselbloem
- Diederik Samsom
- Gerdi Verbeet
- Frans Timmermans
- Sharon Dijksma
- Hans Spekman
- Angelien Eijnsink
- Martijn van Dam
- Attje Kuiken
- Ahmed Marcouch
- Roos Vermeij
- Ed Groot
- Sjoera Dikkers
- Pierre Heijnen
- Lea Bouwmeester
- Jeroen Recourt
- Agnes Wolbert
- Eeke van der Veen
- Pauline Smeets
- Metin Çelik
- Lutz Jacobi
- Tjeerd van Dekken
- Tanja Jadnanansing
- Jacques Monasch
- Khadija Arib

PVV (24 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Geert Wilders**^[2], fractievoorzitter
- Fleur Agema^[2]
- Hero Brinkman^[2]
- Lilian Helder
- Raymond de Roon
- Martin Bosma
- Sietse Fritsma
- Teun van Dijk
- Louis Bontes
- Dion Graus
- Richard de Mos
- Eric Lucassen
- Roland van Vliet
- Johan Driessen
- Karen Gerbrands
- Joram van Klaveren
- Marcial Hernandez
- Willie Dille
- Léon de Jong
- Harm Beertema
- James Sharpe
- Wim Kortenoeven
- Jhim van Bommel
- André Elissen

CDA (21 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- Jan Peter Balkenende^{[2][3]}
- **Maxime Verhagen**^[2], fractievoorzitter
- Ank Bijleveld^[2]
- Jan Kees de Jager^[2]
- Ab Klink^[2]
- Joop Atsma^[2]
- Sabine Uitslag^[4]
- Marja van Bijsterveldt
- Elly Blanksma-van den Heuvel
- Gerda Verburg
- Sybrand van Haersma Buma
- Ger Koopmans
- Henk Jan Ormel
- Mirjam Sterk
- Eddy van Hijum
- Jack de Vries^[3]
- Margreeth Smilde
- Madeleine van Toorenbur
- Coşkun Çörüz
- Kathleen Ferrier
- Ad Koppejan

SP (15 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Emile Roemer**^[2], fractievoorzitter
- Renske Leijten^[2]
- Harry van Bommel^[2]
- Jan de Wit
- Ronald van Raak
- Ewout Irrgang
- Sadet Karabulut
- Paul Ulenbelt
- Jasper van Dijk
- Sharon Gesthuizen
- Henk van Gerven
- Manja Smits
- Paulus Jansen
- Farshad Bashir
- Nine Kooiman

D66 (10 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Alexander Pechtold**^[2], fractievoorzitter
- Boris van der Ham^[2]
- Magda Berndszen^[2]
- Fatma Koşer Kaya^[2]
- Pia Dijkstra^[4]
- Gerard Schouw
- Wassila Hachchi
- Stientje van Veldhoven
- Wouter Koolmees
- Kees Verhoeven

GroenLinks (10 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Femke Halsema**^[2], fractievoorzitter
- Jolande Sap
- Tofik Dibi
- Mariko Peters
- Ineke van Gent
- Liesbeth van Tongeren
- Jesse Klaver
- Bruno Braakhuis
- Arjan El Fassed
- Linda Voortman

ChristenUnie (5 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **André Rouvoet**^[2], fractievoorzitter
- Arie Slob
- Esmé Wiegman-van Meppelen Scheppink
- Joël Voordewind
- Cynthia Ortega-Martijn

SGP (2 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Kees van der Staaij**^[2], fractievoorzitter
- Elbert Dijkgraaf

Partij voor de Dieren (2 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Marianne Thieme**^[2], fractievoorzitter
- Esther Ouwehand

VVD (41 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Mark Rutte**^[1], fractievoorzitter
- Edith Schippers^[1]
- Jeanine Hennis-Plasschaert^[1]
- Fred Teeven^[1]
- Stef Blok
- Anouchka van Miltenburg
- Halbe Zijlstra
- Frans Weekers
- Mark Harbers
- Tamara Venrooy-van Ark
- Betty de Boer
- Han ten Broeke
- Cora van Nieuwenhuizen
- Helma Neppérus
- Ard van der Steur
- Klaas Dijkhoff
- Ton Elias
- Anne Mulder
- Mark Verheijen
- Malik Azmani
- Barbara Visser
- Helma Lodders
- Pieter Duisenberg
- Erik Ziengs
- Pieter Litjens
- Brigitte van der Burg
- Bas van 't Wout
- Anne-Wil Lucas
- André Bosman
- René Leegte
- Remco Dijkstra
- Ockje Tellegen
- Foort van Oosten
- Karin Straus
- Matthijs Huizing
- Bart de Liefde
- Michiel van Veen
- Arno Rutte
- Ybeltje Berckmoes-Duindam
- Anoushka Schut-Welkzijn
- Ingrid de Caluwé

PvdA (38 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Diederik Samsom**^[1], fractievoorzitter
- Jetta Klijnsma^[1]
- Ronald Plasterk^[1]
- Tanja Jadnansing^[1]
- Tunahan Kuzu^[1]
- Lutz Jacobil^[1]
- Jeroen Dijsselbloem
- Mariëtte Hamer
- Martijn van Dam
- Frans Timmermans
- Désirée Bonis
- John Kerstens
- Roos Vermeij
- Henk Nijboer
- Ahmed Marcouch
- Angelien Eijnsink
- Myrthe Hilkens
- Michiel Servaes
- Lea Bouwmeester
- Jacques Monasch
- Mei Li Vos
- Jeroen Recourt
- Agnes Wolbert
- Ed Groot
- Attje Kuiken
- Pierre Heijnen
- Keklik Yücel
- Loes Ypma
- Albert de Vries
- Khadija Arib
- Otwin van Dijk
- Manon Fokke
- Mohammed Mohandis
- Sjoera Dikkers
- Tjeerd van Dekken
- Astrid Oosenbrug
- Jan Vos
- Marit Maj

PVV (15 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Geert Wilders**^[1], fractievoorzitter
- Fleur Agema^[1]
- Martin Bosma
- Louis Bontes
- Lilian Helder
- Teun van Dijk
- Sietse Fritsma
- Barry Madlener
- Joram van Klaveren
- Harm Beertema
- Dion Graus
- Reinette Klever
- Roland van Vliet
- Raymond de Roon
- Machiel de Graaf

SP (15 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Emile Roemer**^[1], fractievoorzitter
- Renske Leijten^[1]
- Ronald van Raak
- Harry van Bommel
- Jan de Wit
- Sadet Karabulut
- Sharon Gesthuizen
- Jasper van Dijk
- Paul Ulenbelt
- Henk van Gerven
- Manja Smits
- Paulus Jansen
- Farshad Bashir
- Nine Kooiman
- Arnold Merkies

CDA (13 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Sybrand van Haersma Buma**^[1], fractievoorzitter
- Mona Keijzer^[1]
- Pieter Omtzigt^[2]
- Sander de Rouwe^[1]
- Raymond Knops
- Michel Rog
- Eddy van Hijum
- Hanke Bruins Slot
- Jaco Geurts
- Agnes Mulder
- Peter Oskam
- Pieter Heerma
- Madeleine van Toerenburg

D66 (12 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Alexander Pechtold**^[1], fractievoorzitter
- Stientje van Veldhoven^[1]
- Pia Dijkstra^[1]
- Wouter Koolmees
- Kees Verhoeven
- Vera Bergkamp
- Gerard Schouw
- Paul van Meenen
- Steven van Weyenberg
- Magda Bernds
- Sjoerd Wiemer Sjoerdsma
- Wassila Hachchi

ChristenUnie (5 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Arie Slob**^[1], fractievoorzitter
- Carola Schouten^[1]
- Joël Voordewind
- Gert-Jan Segers
- Carla Dik-Faber

GroenLinks (4 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Jolande Sap**^[1], fractievoorzitter
- Bram van Ojik
- Liesbeth van Tongeren
- Jesse Klaver

SGP (3 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Kees van der Staaij**^[1], fractievoorzitter
- Elbert Dijkgraaf
- Roelof Bisschop

Partij voor de Dieren (2 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Marianne Thieme**^[1], fractievoorzitter
- Esther Ouwehand

50Plus (2 zetels) [bewerken | brontekst bewerken]

- **Henk Krol**^[1], fractievoorzitter
- **Norbert Klein**

Bijlage 2 kabinetsformaties Rutte I, 2 en 3

3. Samenstelling kabinet

Minister-President

Drs. M. Rutte (vvd)

Viceminister-president

Drs. M.J.M. Verhagen (cda)

Algemene Zaken

minister: Drs. M. Rutte (vvd)

Buitenlandse Zaken

minister: Dr. U. Rosenthal (vvd)

staatssecretaris: Dr. H.P.M. Knapen (cda)

Veiligheid en Justitie

minister: Mr. I.W. Opstelten (vvd)

staatssecretaris: Mr. F. Teeven (vvd)

Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

minister: Mr. J.P.H. Donner (cda) (14 oktober 2010 - 16 december 2011)

minister: Mr.Drs. J.W.E. Spies (cda) (16 december 2011 - 5 november 2012)

minister voor Immigratie en Asiel

minister: Drs. G.B.M. Leers (cda) (14 oktober 2010 - 16 december 2011)

minister voor Immigratie, Integratie en Asiel

minister: Drs. G.B.M. Leers (cda) (16 december 2011 - 5 november 2012)

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap(pen)

minister: J.M. van Bijsterveldt-Vliegenthart (cda)

staatssecretaris: Drs. H. Zijlstra (vvd)

Financiën

minister: Mr.Drs. J.C. de Jager (cda)

staatssecretaris: Mr.Drs. F.H.H. Weekers (vvd)

Defensie

minister: Drs. J.S.J. Hillen (cda)

Infrastructuur en Milieu

minister: M.H. Schultz van Haegen-Maas Geesteranus (vvd)

staatssecretaris: J.J. Atsma (cda)

Economische Zaken, Landbouw en Innovatie

minister: Drs. M.J.M. Verhagen (cda)

staatssecretaris: Dr. H. Bleker (cda)

Sociale Zaken en Werkgelegenheid

minister: H.G.J. Kamp (vvd)

staatssecretaris: Drs. P. de Krom (vvd)

Volksgezondheid, Welzijn en Sport

minister: Drs. E.I. Schippers (vvd)

staatssecretaris: Drs. M.L.L.E. Veldhuijzen van Zanten-Hyllner (cda)

3. Samenstelling kabinet

Minister-President

Drs. M. Rutte (vvd)

Viceminister-president

Dr. L.F. Asscher (pvda)

Algemene Zaken

minister: Drs. M. Rutte (vvd)

Buitenlandse Zaken

minister: Drs. F.C.G.M. Timmermans (pvda) (5 november 2012 - 17 oktober 2014)

minister: Drs. A.G. Koenders (pvda) (17 oktober 2014 - 26 oktober 2017)

minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking

minister: Drs. E.M.J. Ploumen (pvda)

Veiligheid en Justitie

minister: Mr. I.W. Opstelten (vvd) (5 november 2012 - 9 maart 2015)

minister: Drs. S.A. Blok (vvd) (10 maart 2015 - 20 maart 2015)

minister: Mr. G.A. van der Steur (vvd) (20 maart 2015 - 27 januari 2017)

minister: Drs. S.A. Blok (vvd) (27 januari 2017 - 26 oktober 2017)

staatssecretaris: Mr. F. Teeven (vvd) (5 november 2012 - 9 maart 2015)

staatssecretaris: Dr. K.H.D.M. Dijkhoff (vvd) (20 maart 2015 - 4 oktober 2017)

Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

minister: Dr. R.H.A. Plasterk (pvda) (5 november 2012 - 29 juni 2016)

minister: Drs. S.A. Blok (vvd) (29 juni 2016 - 16 september 2016)

minister: Dr. R.H.A. Plasterk (pvda) (16 september 2016 - 26 oktober 2017)

minister voor Wonen en Rijksdienst

minister: Drs. S.A. Blok (vvd) (5 november 2012 - 27 januari 2017)

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

minister: Dr. M. Bussemaker (pvda)

staatssecretaris: Drs. S. Dekker (vvd)

Financiën

minister: Ir. J.R.V.A. Dijsselbloem (pvda)

staatssecretaris: Mr.Drs. F.H.H. Weekers (vvd) (5 november 2012 - 30 januari 2014)

staatssecretaris: Ir. E.D. Wiebes (vvd) (4 februari 2014 - 26 oktober 2017)

Defensie

minister: J.A. Hennis-Plasschaert (vvd) (5 november 2012 - 4 oktober 2017)

minister: Dr. K.H.D.M. Dijkhoff (vvd) (4 oktober 2017 - 26 oktober 2017)

Infrastructuur en Milieu

minister: M.H. Schultz van Haegen-Maas Geesteranus (vvd)

staatssecretaris: W.J. Mansveld (pvda) (5 november 2012 - 28 oktober 2015)

staatssecretaris: S.A.M. Dijkzma (pvda) (3 november 2015 - 26 oktober 2017)

Economische Zaken

minister: H.G.J. Kamp (vvd)

staatssecretaris: Dr. J.C. Verdaas (pvda) (5 november 2012 - 6 december 2012)

staatssecretaris: S.A.M. Dijkzma (pvda) (18 december 2012 - 3 november 2015)

staatssecretaris: Ir. M.H.P. van Dam (pvda) (3 november 2015 - 1 september 2017)

3. Samenstelling kabinet

Minister-President

Drs. M. Rutte (vvd)

Viceminister-president

Drs. K.H. Ollongren (d66) (26 oktober 2017 - 1 november 2019)

[H.M. de Jonge](#) (cda)

[Drs. C.J. Schouten](#) (christenunie)

[Drs. W. Koolmees](#) (d66) (1 november 2019 - 14 mei 2020)

Drs. K.H. Ollongren (d66) (14 mei 2020 - 10 januari 2022)

Algemene Zaken

minister: Drs. M. Rutte (vvd)

Buitenlandse Zaken

minister: Drs. H. Zijlstra (vvd) (26 oktober 2017 - 13 februari 2018)

minister a.i.: [S.A.M. Kaag](#) (d66) (13 februari 2018 - 7 maart 2018)

minister: Drs. S.A. Blok (vvd) (7 maart 2018 - 25 mei 2021)

minister: [S.A.M. Kaag](#) (d66) (24 mei 2021 - 17 september 2021)

minister a.i.: Drs. Th.J.A.M. de Bruijn (d66) (17 september 2021 - 24 september 2021)

minister: [Dr. H.P.M. Knapen](#) (cda) (24 september 2021 - 10 januari 2022)

minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking

minister: [S.A.M. Kaag](#) (d66) (26 oktober 2017 - 29 mei 2021)

minister: Drs. Th.J.A.M. de Bruijn (d66) (10 augustus 2021 - 10 januari 2022)

Justitie en Veiligheid

minister: [Mr. F.B.J. Grapperhaus](#) (cda)

staatssecretaris: [M.G.J. Harbers](#) (vvd) (26 oktober 2017 - 21 mei 2019)

staatssecretaris: [Mr. A. Broekers-Knol](#) (vvd) (11 juni 2019 - 10 januari 2022)

minister voor Rechtsbescherming

minister: [Drs. S. Dekker](#) (vvd)

Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

minister: Drs. K.H. Ollongren (d66) (26 oktober 2017 - 1 november 2019)

minister: [Drs. R.W. Knops](#) (cda) (1 november 2019 - 14 april 2020)

minister: Drs. K.H. Ollongren (d66) (14 april 2020 - 10 januari 2022)

staatssecretaris: [Drs. R.W. Knops](#) (cda) (26 oktober 2017 - 1 november 2019)

staatssecretaris: [Drs. R.W. Knops](#) (cda) (14 april 2020 - 10 januari 2022)

minister voor de AIVD

minister: [Drs. A.Th.B. Bijleveld-Schouten](#) (cda) (1 november 2019 - 14 april 2020)

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

minister: [Mr.Drs. I.K. van Engelshoven](#) (d66)

minister voor Basis en Voortgezet Onderwijs en Media

minister: [Drs. A. Slob](#) (christenunie)

Financiën

minister: [Mr. W.B. Hoekstra](#) (cda)

staatssecretaris: [Drs. M. Snel](#) (d66) (26 oktober 2017 - 18 december 2019)

staatssecretaris: [Drs. A.C. van Huffelen](#) (d66) (29 januari 2020 - 10 januari 2022)

staatssecretaris: [Dr. J.A. Vijlbrief](#) (d66) (29 januari 2020 - 10 januari 2022)

Defensie

minister: [Drs. A.Th.B. Bijleveld-Schouten](#) (cda) (26 oktober 2017 - 17 september 2021)

minister a.i.: [Mr. F.B.J. Grapperhaus](#) (cda) (17 september 2021 - 24 september 2021)

minister: [H.G.J. Kamp](#) (vvd) (24 september 2021 - 10 januari 2022)

staatssecretaris: [Drs. B. Visser](#) (vvd) (26 oktober 2017 - 31 augustus 2021)

Infrastructuur en Waterstaat

minister: [Drs. C. van Nieuwenhuizen-Wijbenga](#) (vvd) (26 oktober 2017 - 31 augustus 2021)

minister: [Drs. B. Visser](#) (vvd) (31 augustus 2021 - 10 januari 2022)

staatssecretaris: [Drs. S. van Veldhoven-van der Meer](#) (d66) (26 oktober 2017 - 1 november 2019)

staatssecretaris: [Drs. S. van Veldhoven-van der Meer](#) (d66) (14 april 2020 - 19 juli 2021)

staatssecretaris: [Drs. S.P.R.A. van Weyenberg](#) (d66) (10 augustus 2021 - 10 januari 2022)

minister voor Milieu en Wonen

minister: [Drs. S. van Veldhoven-van der Meer](#) (d66) (1 november 2019 - 14 april 2020)

Economische Zaken en Klimaat

minister: [Ir. E.D. Wiebes](#) (vvd) (26 oktober 2017 - 15 januari 2021)

minister: [Drs. C. van Nieuwenhuizen-Wijbenga](#) (vvd) (15 januari 2021 - 20 januari 2021)

minister: [B. van 't Wout](#) (vvd) (20 januari 2021 - 25 mei 2021)

minister: [Drs. S.A. Blok](#) (vvd) (25 mei 2021 - 10 januari 2022)

staatssecretaris: [Mr.Drs. M.C.G. Keijzer](#) (cda) (26 oktober 2017 - 25 september 2021)

staatssecretaris: [D. Yeşilgöz-Zegerius](#) (vvd) (25 mei 2021 - 10 januari 2022)

Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

minister: [Drs. C.J. Schouten](#) (christenunie)

Sociale Zaken en Werkgelegenheid

minister: [Drs. W. Koolmees](#) (d66)

staatssecretaris: [Drs. T. van Ark](#) (vvd) (26 oktober 2017 - 9 juli 2020)

staatssecretaris: [B. van 't Wout](#) (vvd) (9 juli 2020 - 20 januari 2021)

staatssecretaris: [Drs. A.D. Wiersma](#) (vvd) (10 augustus 2021 - 10 januari 2022)

Volksgezondheid, Welzijn en Sport

minister: [H.M. de Jonge](#) (cda)

staatssecretaris: [Drs. P. Blokhuis](#) (christenunie)

Bijlage 3

Tweede Kamer
DER STATEN-GENERAAL

Lobbyistenregister

Naam	Werkzaam bij / voor	Behartigt belangen voor
W.J. Annard	Rabobank Nederland	Rabobank Nederland
H.C. Baars	Verus	Vereniging voor Christelijk en Katholiek onderwijs in Nederland
R.P. Baruch	Universal Music Group	Universal Music Group
H.W.H. van Bergen	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen	KNAW
P.H.C. Beljon	Politieacademie	Politieacademie, Gezinshuis.com, Alliantie Kind en Gezin
J.H.A.S. Biesheuvel	ONL voor ondernemers	Ondernemers
C. Boot	BP Europe SE	BP Nederland, BP Holdings International BV, Windpark Energie BV, BP Raffinaderij Rotterdam BV
R. Bos	AEDES Vereniging van woningcorporaties	AEDES Vereniging van woningcorporaties
R.M. de Bruine	NE PLUVI	De Nederlandse Pluimveeverwerkende Industrie
L.C.A. Burgers	Stichting Sovic	Dak- en thuisloze jongeren, zorgjongeren, vluchtelingen
M.A.E. Calon	Agriterra	Boerencoöperaties en organisaties in ontwikkelingslanden
S. Cohen Jehoram	Interprovinciaal Overleg (IPO)	Interprovinciaal Overleg (IPO)
L.C. van Dijke	Link-Public Affairs	Stroomversnelling, Nationaal Warmtefonds
P.C.T. Duivenvoorde	Provincie Noord-Holland	Provincie Noord-Holland
S.R.A. van Eijck	LHV/SBF	Zorgsector, filantropie en kerken
M.J. Gerritsen	BPRA	Weesgeneesmiddelen, Bayer, Cerus, IKNL, Illumina, NAPA, NAPCO, NCA, NVAM, Pfizer, Roche diagnostics, Sanofi, Spot, Vertex, Diverse Patiëntenverenigingen en ziekenhuizen. Amgen.
R.J. Glaser	Glaser Public Affairs	Autorecycling Nederland, Stichting Volksbond Rotterdam, Reforma, v.d. Hoeven Stichting, Augeo
A.M. Goinga	PAG Consult	PAG Consult
G.T. van de Grift	BridgeHead	Airbusgroep, BT, Manpower, NH Industries
J.P. van Groesen	Stichting Media Ombudsman	Stichting Media Ombudsman
C. de Groot	VGS	VGS
J.M. Groot	Provincie Utrecht	Provincie Utrecht
L.D.J. Hendriks	Plantum	sector plantaardig uitgangsmateriaal
H.J. van Henten	Competition Support BV	Broadcast Partners/T-Mobile/Talpa Network/Talpa TV
A. Herweg	Stichting Natuur & Milieu	Transdev/ Arriva, 1850 Nummerinformatie B.V., Eigen Veerdienst
N.E.J. Hijmans	Natuurmonumenten	Terschelling, Federatie Mobiliteitsbedrijven Nederland, Sky Radio, Radio Veronica, Radio 538, Rederij Noordgat, Friesland Lease, Fedet, VPR, Radio 10, Kofschip B.V., MOA, Groningen Airport Eelde.
S.B. van Hof-Rubens	Gemeente Eindhoven	Netherlands Maritime Technology, T-mobile Nederland
A.E. Huizen	Gemeente Breda	Stichting Natuur & Milieu
M.A.J. Kampschreur	KNVB	Natuurmonumenten
S.E.M. van Keep	De Issuemakers B.V.	Gemeente Eindhoven
M. Kersten	Gemeente Utrecht	Idem
H.C. Kievit	NOC*NSF	KNVB
H.A.J. Koenders	Staatsbosbeheer	Diverse opdrachtgevers in profit- en non-profitsector
T. Kolk	Smart Industry	Gemeente Utrecht
J.A. de Koning	Unilever N.V.	Nederlandse sport o.a. KNLTB, RPO, FDCI
H.J. Kruithof	Nationaal coördinator Groningen	Staatsbosbeheer
T. Maas	Unie van Waterschappen	Technologische industrie
L.G. van der Meij	ING Nederland	Unilever N.V.
		Nationaal coördinator Groningen
		Waterschappen
		ING Nederland

Laatst bijgewerkt: 06 december 2022

L.R. Minderhoud	Brabantstad	Brabantstad
J.M.L. Moll	Federatie Indische Nederlanders	Idem
M.D. Moojen	VO-raad	VO-raad
M.F.C.L.C.M. Mooren	Verbond van Verzekeraars	Verbond van Verzekeraars
M.G.R.M.J. Mozes-Philips	Public Affairs Advies BV	Idem en Philadelphia Zorg – Nunspeet
C.S. Nauta	Gemeente Rotterdam	Gemeente Rotterdam
L.F.O. Neisingh	Women Inc.	Gendergelijkheid emancipatie M/V
R.N. Newalsing	MRDH	Metropoolregio Rotterdam-Den Haag
D.P. Nieuwold	Stichting Leger des Heils	Stichting Leger des Heils
M. Nieuwenhuis	MRA	Metropoolregio Amsterdam
P.E.B.M. Ooms	Masters Public Affairs	Regulaid, EUFFI, ETTSA, Dutch Car Traders, Cambre associates, The Royal Institute of Chartered Surveyors (RICS Nederland)
B.P. Oskam	Linking Partners B.V.	KNRM, ANBOS, MARIN, P3NL, VVP, Pallas, Sanquin en Urenco
B. Pierik	Vereniging van Universiteiten (VSNU)	Vereniging van Universiteiten
A.N. van der Plaats	Nederlandse Vereniging van Banken	Nederlandse Vereniging van Banken
W.M. van der Poel	Statendaal	NOS, NPO, NOC-NSF, Platform Beta Techniek, MBO's, LBO's, SENA, ST
E.D. van der Raaf	CID	Centrum Informatie en Documentatie Israël
H.G.L. de Rijk	VNG	VNG
E.M.N. Rooijmans	Provincie Gelderland	Provincie Gelderland
J. Scharenborg	Landelijke Studenten Vakbond(LSV)	studenten in het hoger onderwijs
M.P.C.M. van Schendelen	Erasmus Universiteit Rotterdam	Erasmus Universiteit Rotterdam
W. J. Schuilenburg	Provincie Drenthe	Provincie Drenthe
K.M. Sengers	MBO Raad	Idem
E.N. van der Steenhoven	KARAMA Europe	Idem
M. Spits	Exelcom Public Affairs	CNN International, Broadcast Partners, WarnerMedia, FHI (federatie van technologie branches), NIBV (Nederlands Informatiecentrum Bodembeschermende Voorzieningen), Tendris Holding, Multiwell, RTA RecyclingTechn. App.
M.P. Stevens	Dierenbescherming	Dierenbescherming
J. Steusel	Nederlandse Spoorwegen	Nederlandse Spoorwegen
J. van der Tak	Glaskracht Nederland	Organisatie voor de Nederlandse tuinbouw
W. H.C. Thalen	Pensioenfonds Zorg en Welzijn	Pensioenfonds Zorg en Welzijn
J.H.M. Verbeek	Twente Board / Oost-Nederland	Twente Board / Oost-Nederland
S. Verbruggen	Jeugdzorg Nederland	Jeugdzorg Nederland
W.J.M. Verheijen	Prodass Defence&Security bv.	Multinationale defensie-industriebedrijven t.b.v. majeure Nederlandse defensieprojecten
F.A.C.O. Vermast	Vermast Business Partners BV	Chief Technology Office Innovation Team Gemeente Amsterdam, Provincie Flevoland, Regionale Publieke Omroep, MARS Nederland, Eschercloud
J.F.P. Verstraten	Plantion	Bloemisterijsector, bloemisten, hoveniers en detaillisten
H.D. de Vlaming	Gemeente Tilburg	Gemeente Tilburg
R.B.A. van Vliet	Nederlands Genootschap Burgemeesters	Nederlands Genootschap Burgemeesters
C.E. van der Vliet	Vakcentrale FNV	Vakcentrale FNV
J. Vonhof	MKB Nederland	MKB Nederland Ondernemers
J.G. de Vries	Hill + Knowlton Strategies	CGI, KPN, Groengas Mobiel, Netwerk VSP, KRO
J.S. Vroege	VBM	VBM
J.C.P. Wilhelmus	WMC B.V.	Wilhelmus Management Consultancy BV
K.H. Willems	Gemeente Den Haag	Gemeente Den Haag
M.E. Winkelman	KLM Public Affairs	KLM Public Affairs
L. Ypma	BMK	Branchevereniging Maatschappelijke Kinderopvang
M.R. Zevenboom	Arriva Nederland	Arriva Nederland
P.P.A.M. Zuidgeest	Zuidgeest Communicatie	sectoren energie, mobiliteit, bank- en verzekeringswezen, wegenbouw en landschapontwikkeling

Laatst bijgewerkt: 06 december 2022

Verwijzingen

- Abels. (2022, juli 13). *Trouw*. Opgehaald van www.trouw.nl: Nederland moet draaideurpolitici aanpakken, vindt de Europese Commissie ([trouw.nl](http://www.trouw.nl))
- Algemene bestuursdienst*. (2022). Opgehaald van www.algemenebestuursdienst.nl: <https://www.algemenebestuursdienst.nl/organisatie/abdttopconsult>
- Algemene Bestuursdienst*. (2022). Opgehaald van www.algemenebestuursdienst.nl: <https://www.algemenebestuursdienst.nl/organisatie/algemene-bestuursdienst>
- Beduin. (2015, april 8). Opgehaald van Rapport TI-NL over Lobbyen in Nederland – Nieuws – Transparency International Nederland
- Beduin. (2021, juni 30). *Transparency International Nederland*. Opgehaald van www.transparency.nl: OESO: Nederland loopt achter op het gebied van lobbyregulering ([transparency.nl](http://www.transparency.nl))
- Beduin. (2021, juni 30). *Transparency International Nederland*. Opgehaald van www.transparency.nl: OESO: Nederland loopt achter op het gebied van lobbyregulering ([transparency.nl](http://www.transparency.nl))
- Blanes I Vidal, J., Draca, M., & Fons-Rosen, C. (2012). Revolving Door Lobbyists. *American Economic Review*, pp. 3731-3747.
- Boersema. (2021, oktober 26). *Trouw*. Opgehaald van www.trouw.nl: <https://www.trouw.nl/opinie/over-draaideuren-en-lobbyliefde-dit-is-de-bronstijd-voor-lobbyisten~b9f6d93c6/>
- Bovend'Eert, P. (2018, februari). Wat te doen met draaideurpraktijken van politici. *Ars Aequi*, pp. 124-128.
- Braun, C. (2022, mei 30). *Het Montesquieu Instituut*. Opgehaald van www.montesquieu-instituut.nl: https://www.montesquieu-instituut.nl/id/vlt8da1hiuco/nieuws/een_democratische_lobby_kun_je_regelen?colctx=vlnDhkl9s7oi
- Braun, C. (2022, september 16). *Ongekende belangen over maatschappelijke democratie en bestuurlijke sensitiviteit*. Opgehaald van <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/governance-and-global-affairs/bsk/oraties/oratie-braun.pdf>
- BVPA. (2022, januari 13). Opgehaald van <https://bpva.nl>: BVPA is vóór duidelijke lobbyregels, maar waarschuwt voor 'symboolwetgeving' | Beroepsvereniging voor Public Affairs
- Coen, D., & Provost, C. (2022). Revolving Doors. *The Palgrave Encyclopedia of Interest Groups Lobbying and Public Affairs*, 1071-1076.
- Communicatierijk.nl*. (2018, januari 25). Opgehaald van www.communicatierijk.nl: <file:///C:/Users/OzekM/Downloads/Uitvoeringsrichtlijn+Openbare+Agenda's.pdf>
- Council of Europe*. (2021, juli 6). Opgehaald van www.coe.int: <https://www.coe.int/en/web/greco/-/netherlands-publication-of-5th-round-compliance-report>
- Crepaz, M. (2020, June 5). To inform, strategie, collaborate, or compete? what use do lobbyists make of registers? *European Political Science Review*.
- Cvandaag*. (2013, juli 8). Opgehaald van www.cvandaag.nl: <https://cvandaag.nl/36649-christen-en-kerk-moeten-integriteit-hoog-houden>
- Dassen, & Omtzicht. (2022, januari 19). <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2022Z00763&did=2022D01631https://>

[//www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2022Z00763&did=2022D01631](https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2022Z00763&did=2022D01631). Opgehaald van Tweede Kamer der Staten-Generaal:
<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2022Z00763&did=2022D01631>

de Beer, P. (2004). Het debat over sociaal-liberalisme op herhaling. *Socialisme en Democratie*, pp. 68-70.

Dekker. (2021, april 6). *de Volkskrant*. Opgehaald van www.volkskrant.nl:
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/onderzoek-naar-transparantie-bij-overheid-grote-bedrijven-onevenredig-vaak-op-de-koffie-bij-de-minister~bd29bda0/>

Dekker, W., Korteweg, A., & Verwiel, E. (2021, oktober 22). *de Volkskrant*. Opgehaald van www.volkskrant.nl: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/een-groeiend-deel-van-oud-politici-wordt-lobbyist-en-is-daar-niet-transparant-over~bb6eb421/>

Dekker, W., Korteweg, A., & Verwiel, E. (2021, oktober 5). *Volkskrant*. Opgehaald van www.volkskrant.nl:
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/lobbyverbod-voor-ex-bewindslieden-blijkt-tussen-wal-en-schip-beland~bf943b451/>

Drijver. (2016, februari 9). *Transparency International Nederland*. Opgehaald van www.transparency.nl: De Nederlandse draaideur: kwart oud-politici wordt lobbyist – Nieuws – Transparency International Nederland

EU Monitor. (2022). Opgehaald van www.eumonitor.nl:
<https://www.eumonitor.nl/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vhxoh7tozwrđ>

Europa NU. (2022, juli 13). Opgehaald van www.europa-nu.nl: https://www.europa-nu.nl/id/vluhi8wn6tf/nieuws/europese_commissie_nederland_moet

Fraussen, B., & Braun, C. (2018). DE lobby aan banden. *Tijdschrift voor Toezicht*. Opgeroepen op december 2, 2022, van https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/tijdschrifttoezicht/2018/4/TvT_1879-8705_2018_009_004_004

Hanegraaff, M. (2022, juni 27). *Het Montequieu Instituut*. Opgehaald van www.montesquieu-instituut.nl:
https://www.montesquieu-instituut.nl/id/vlu1iy7pglvz/nieuws/rutte_en_de_lobbyisten?colctx=vlnthkl9s7oi

Jan, v. (1994). Democratisch pragmatisme. *Beleid en Maatschappij*, pp. 15-22.

Knowing-Jesus. (2022). Opgehaald van <https://bible.knowing-jesus.com>: <https://bible.knowing-jesus.com/Dutch/topics/Integriteit>

Kooistra, S., Korteweg, A., & Huisman, e. (2016, januari 30). *de Volkskrant*. Opgehaald van www.volkskrant.nl: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/kwart-oud-politici-wordt-lobbyist~b713561c/>

Kooistra, S., Korteweg, A., & Huisman, E. (2016, februari 6). *de Volkskrant*. Opgehaald van www.volkskrant.nl: Vooral het bedrijfsleven maakt gebruik van lobbykracht van ex-politici (volkskrant.nl)

Korsten, A. (2009, februari 2). *Eisen en beïnvloeding van overheidsbeleid*. Opgehaald van <https://arnokorsten.nl/PDF/Beleid/Politieke%20participatie%20en%20beleid.pdf>

Korteweg. (2021, Augustus 31). *de Volkskrant*. Opgehaald van www.volkskrant.nl: Vraagtekens bij vertrek minister Van Nieuwenhuizen naar energiebranche (volkskrant.nl)

- Korteweg, A. (2018). Lobbyblindheid, en hoe die te bestrijden. *Res Publica*. Opgeroepen op december 2, 2022
- Korteweg, A. (2021, november 3). *Volkskrant*. Opgehaald van [www.volkskrant.nl](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/felbegeerde-lobbypas-wordt-afgeschaft-tot-ongenoegen-van-oud-kamerleden~b7c7d268/):
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/felbegeerde-lobbypas-wordt-afgeschaft-tot-ongenoegen-van-oud-kamerleden~b7c7d268/>
- Korteweg, A. (2021, november 3). *Volkskrant*. Opgehaald van [www.volkskrant.nl](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/felbegeerde-lobbypas-wordt-afgeschaft-tot-ongenoegen-van-oud-kamerleden~b7c7d268/):
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/felbegeerde-lobbypas-wordt-afgeschaft-tot-ongenoegen-van-oud-kamerleden~b7c7d268/>
- Korteweg, A. (2021, januari 1). *Volkskrant*. Opgehaald van [www.volkskrant.nl](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/kabinet-legt-eigen-lobbyruimte-aan-banden-kamerleden-en-ambtenaren-houden-nog-vrij-spel~b190a865/):
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/kabinet-legt-eigen-lobbyruimte-aan-banden-kamerleden-en-ambtenaren-houden-nog-vrij-spel~b190a865/>
- Korteweg, A. (2021, november 29). *Volkskrant*. Opgehaald van [www.volkskrant.nl](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/kabinet-scherpt-lobbyverbod-voor-oud-bewindspersonen-aan-twee-jaar-afkoelperiode~be30c452/):
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/kabinet-scherpt-lobbyverbod-voor-oud-bewindspersonen-aan-twee-jaar-afkoelperiode~be30c452/>
- Korteweg, A., & Dekker, W. (2022, september 2022 29). *de Volkskrant*. Opgehaald van [www.volkskrant.nl](https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/drie-keer-geweigerd-vanwege-het-lobbyverbod-kan-cora-van-nieuwenhuizen-haar-werk-nog-wel-doen~bb5f8c40/):
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/drie-keer-geweigerd-vanwege-het-lobbyverbod-kan-cora-van-nieuwenhuizen-haar-werk-nog-wel-doen~bb5f8c40/>
- LaPira, T. M., & Thomas, H. (2012). *Revolving Doors: Lobbyists' government experience, expertise, and access in Political Context*. New Orleans.
- Lapira, T., & Thomas, H. (2014, januari 21). *Revolving door lobbyists and interest representation*. *Interest Groups and Advocacy*, pp. 4-29.
- Lijphart, A. (1969). Opgehaald van <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A3451130/view>
- Lucardie, A. (1982). In *Politieke stromingen en partijen in Nederland*. De Syllabus.
- Luechinger, S., & Moser, C. (2014). The Value of the revolving door: Political appointees and the stock market. *Journal of Public Economics*, pp. 93-1007.
- Maas, J. (2015, januari 1). *BOOM*. Opgehaald van www.boomstrategie.nl: De Rijkspas is een multifunctionele smartcard voor rijksambtenaren met meerdere functies, zoals toegang tot gebouwen en beveiligde toegang tot pc's en netwerken.
- NOS. (2021, augustus 21). Opgehaald van www.NOS.nl: Minister Van Nieuwenhuizen vertrekt vanwege andere baan (nos.nl)
- NOS. (2022, december 23). Opgehaald van www.nos.nl: <https://nos.nl/artikel/2457525-wettelijk-lobbyverbod-van-2-jaar-voor-oud-bewindspersonen-komt-dichterbij>
- NPORadio. (2022, maart 1). Opgehaald van www.nporadio1.nl:
<https://www.nporadio1.nl/fragmenten/spraakmakers/d09d9e58-9161-4d9b-8d07-feae451832a2/2022-03-01-ariejan-korteweg-over-de-afschaffing-van-de-lobbypas>
- OECD- iLibrary. (2021, mei 20). Opgehaald van www.oecd-ilibrary.org: 2. Transparency | Lobbying in the 21st Century : Transparency, Integrity and Access | OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org)

Oosenburg, & Bouwmeester. (2016, december 23). *Europa-Nu*. Opgehaald van www.Europa-nu.nl:
https://www.europa-nu.nl/id/vk9oghio1/agenda/initiatiefnota_van_de_leden_bouwmeester

Open Kamer. (2022). Opgehaald van www.openkamer.org:
<https://www.openkamer.org/tweedekamerleden/2010/12/20/>

Open State Foundation. (2022, februari 25). Opgehaald van www.openstate.eu:
<https://openstate.eu/nl/2022/02/agendas-van-bewindspersonen-zijn-nog-steeds-schimmig/>

Open State Foundation. (2022). Opgehaald van <https://openstate.eu>: <https://openstate.eu/nl/projecten-tools-data/besluiten/open-lobby/>

OSF. (2022). Opgehaald van <https://openstate.eu>: Open Lobby – Open State Foundation

Overheid.nl. (2019). Opgehaald van www.wetten.overheid.nl:
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0040075/2017-10-01>

parlement.com. (1999, december 18). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/9291000/d/1999_beginsel_sp.pdf

Parlement.com. (2005). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/9291000/d/2005_beginselp_pvda.pdf

Parlement.com. (2009, juli). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/9291000/d/2008_beginsel_grlinks.pdf

Parlement.com. (2021, november 18). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/id/vlo0k39dzvxy/nieuws/tweede_kamer_wil_verplicht_lobbyregister

Parlement.com. (2022). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/id/vij7e8jky5lw/kabinet_rutte_i_2010_2012

Parlement.com. (2022). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/id/vhnnmt7m4rqi/partij_voor_de_vrijheid_pvv

Parlement.com. (2022). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwy0/democraten_66_d66

Parlement.com. (2022). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwxm/christen_democratisch_appel_cda

Parlement.com. (2022). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/id/vj47glycfix9/kabinet_rutte_ii_2012_2017

Parlement.com. (2022, mei). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/id/vlssfnwxy1et/nieuws/omtzing_en_dassen_willen_duidelijker

Parlement.com. (2022). Opgehaald van www.parlement.com:
https://www.parlement.com/id/viapy8dgczc/secretaris_generaal#:~:text=Daarnaast%20werd%20vastgelegd%20dat%20een,komen%20daarom%20niet%20meer%20voor.

Parlement.com. (2022). Opgehaald van www.parlement.com:
<https://www.parlement.com/id/vkkplck8tupo/christendemocratie>

- Prodemos*. (2022). Opgeroepen op november 14, 2022, van <https://prodemos.nl: https://prodemos.nl/kennis-en-debat/publicaties/informatie-over-politiek/nederland/het-ambtelijk-apparaat/>
- Prodemos Het Huis voor democratie en rechtstaat*. (sd). Opgeroepen op november 14, 2022, van <https://prodemos.nl: https://prodemos.nl/kennis-en-debat/publicaties/informatie-over-politiek/nederland/het-ambtelijk-apparaat/>
- Recourt, J., & Voortman, L. (2017, januari 23). *Tweede Kamer der Staten-Generaal*. Opgehaald van www.tweedekamer.nl: https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2017Z00944&did=2017D01934
- Rijksoverheid*. (sd). Opgehaald van www.rijksoverheid.nl2022: https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-algemene-zaken/organisatie/organogram/secretaris-generaal
- Rijksoverheid*. (2021, november 29). Opgehaald van www.rijksoverheid.nl: https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/11/29/nieuw-integriteitsbeleid-oud-bewindspersonen
- Rijksoverheid*. (2022). Opgehaald van www.rijksoverheid.nl: https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-algemene-zaken/organisatie/organogram/secretaris-generaal
- Strickland, J. (2019). The Declining Value of Revolving-Door Lobbyists. *American journal of political science*, pp. 67-81.
- Thomassen, J. (1971). *Politieke veranderingen en het functioneren van de parlementaire democratie in Nederland*. Opgehaald van https://ris.utwente.nl/ws/files/5605340/Politieke_veranderingen_4.pdf
- Timmermans, A., & Kerkhoff, T. (2018). De draaideur: van Impasse naar Uitweg. *Res Publica*, pp. 235-255.
- Timmermans, A., Coops, R., van Keep, S., de Lange, R., & van Venetie, E. (2019). *Public affairs in maatschappelijk perspectief*. Deventer: Wolters Kluwer.
- Transparency International Nederland*. (2021, juni 30). Opgehaald van www.transparency.nl: https://www.transparency.nl/nieuws/2021/06/lobbyregulering/
- Trouw*. (2021, oktober 13). Opgehaald van www.trouw.nl: https://www.trouw.nl: https://www.trouw.nl: https://www.trouw.nl 'Vier op de tien oud-politici sinds 2017 aan de slag als lobbyist' (trouw.nl)
- Trouw*. (2021, september 2). Opgehaald van www.trouw.nl: https://www.trouw.nl: https://www.trouw.nl: https://www.trouw.nl <https://www.trouw.nl/opinie/uit-overstap-van-nieuwenhuizen-naar-lobbyclub-blijkt-integriteitsregels-moeten-worden-aangescherpt~ba465b1d/>
- Tweede Kamer der Statengeneraal*. (2022, april 14). Opgehaald van www.tweedekamer.nl: https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2022Z03848&did=2022D15270
- Tweede Kamer der Staten-Generaal*. (2022). Opgehaald van www.tweedekamer.nl: https://www.tweedekamer.nl/contact_en_bezoek/lobbyisten
- Tyllstrom, A. (2019). More than a Revolving Door: Corporate lobbying and the socialisation of institutional carriers. *Organisation Studies*, pp. 595-612.

- van der Kolk, H. (2001). Somberen over de democratie. Opgehaald van https://ris.utwente.nl/ws/files/6862723/De_Helling_2001_03-3.pdf
- van Gerven, H., & Oosenburg, A. (2016, maart 1). *Tweede Kamer der Staten-Generaal*. Opgehaald van www.tweedekamer.nl: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2016Z04139&did=2016D08601>
- Van Schendelem, R. (2018, Maart). Is regulering van lobbyen nodig, nuttig of symboliek. *Res Publica*. Opgeroepen op december 2, 2022
- Van Soest, H. (2021, september 3). *Het Parool*. Opgehaald van www.parool.nl: <https://www.parool.nl/nederland/mag-cora-van-nieuwenhuizen-zomaar-lobbyist-worden-je-kunt-bijna-alles-flikken~ba3631a6/>
- Verhoeven, N. (2018). Wat is onderzoek. (6). Amsterdam: BOOM. Opgehaald van https://www.bua.nl/media/16/9789024406937_-_nel_verhoeven_-_wat_is_onderzoek_zesde_druk_-_inkijkexemplaar.pdf
- Vollebergh, B. (2022, mei 18). *Transparency International Nederland*. Opgehaald van www.transparency.nl: <https://www.transparency.nl/nieuws/2022/05/hoe-de-lobbyparagraaf-verdween/>
- Vollebergh, B. (2022, mei 18). *Transparency International Nederland*. Opgehaald van www.transparency.nl: <https://www.transparency.nl/nieuws/2022/05/hoe-de-lobbyparagraaf-verdween/>
- VVD. (2022). Opgehaald van www.vvd.nl: <https://www.vvd.nl/onze-geschiedenis/>
- Wikipedia*. (2022). Opgehaald van www.wikipedia.org: https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_secretarissen-generaal_van_een_Nederlands_ministerie
- Wilders, G. (2005, maart 13). *Rijksuniversiteit Groningen*. Opgehaald van <https://dnpprepo.ub.rug.nl>: <https://dnpprepo.ub.rug.nl/10004/>